

Kur'ân Ayetlerinin Yorumunda Kur'ân Bütünlüğünün İhmali: Eyyûb (as) Kıssası Örneği

Muhammed Bahaeddin Yüksel | Orcid:0000-0003-3356-7786 | mbyuksel@kayseri.edu.tr

Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, Develi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Kayseri, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/005zfy155>

Öz

Eyyûb'un (as) ismi Kur'ân'da dört sûrede geçer ve buralarda hakkında oldukça kısıtlı bilgiler yer alır. Bu bilgiler, onun hayatı hakkında ne ortalama ne de detay bilgi vermektedir. Ancak Tefsir külliyyatına baktığımızda, Eyyûb'un (as) kıssasına dair oldukça detaylı anlatımlar bulunmaktadır. Konunun gaybî bir alana tekabül ediyor olması hasebiyle verilen bilgilerin de ancak vahiy yoluyla bilinmesi mümkündür. Tefsirlerde yer alan bilgilerin Kur'ân'a değil, isrâiliyyât bilgilerine dayandığı bilinmektedir. Bu durum, kıssaya dair nakledilen bilgilerin bir esas üzerinden teyit edilmesini gerektirmektedir. Ancak tefsirlerin kıssaya dair ayrıntıları bu yönde bir kritiğe tabi tutmadığı da bir gerçektir. Eyyûb (as) kıssası tamamen salt gerçeği yansıttığı varsayımıyla tefsir ve meâllerde aynen tekrarlanmaktadır. Ancak kıssanın detayları Kur'ân'ın muhtevası ile test edildiğinde, kabul edilmesi mümkün olmayan anlatımların olduğu görülmektedir. Kur'ân'da bahsi geçen nübüvvet görev ve misyonu, cin ve şeytana dair tanımlamalar, ilâhî teâmül, dinî hükümlerin muhtevası, Allah Teâlâ'nın mülkündeki hakimiyeti ve tasarrufu gibi birtakım hususlarla bağdaşması mümkün olmayan anlatımlar, kıssanın Eyyûb'un (as) hastalığı üzerine bina edilen seyrinde birtakım tedahüllerin olduğunu, olayın aslında farklı bir çizgide seyretmiş olabileceğini göstermektedir. Ancak Eyyûb'un (as) hayatı kaydı tutulmuş vesikalara veya mutlak doğruyu içeren Kur'ân metni gibi kesin bir bilgiye dayanmadığı için, onun hayatı hakkında ve başına gelen sorunun ne olduğuna dair kati bir tespitte bulunmak imkansızdır. Ne var ki Eyyûb'un (as) kıssasına dair mevcut anlatımlar alternatifi olmayan salt doğru gibi algılanıyor olması, Eyyûb'un (as) adı ve hatırasının yok edildiği öngörüsünü gündeme getirmektedir ki bu durum da söz konusu meseleyi, konuya ilgi duyanlarla mütalaa etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma, söz konusu kıssanın muhtevasını Kur'ân bütünlüğü açısından ele alıp kritiğini yapmayı ve ayetler doğrultusunda bir neticeye

varmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Eyyûb (as), Kıssa, Kur'ân Bütünlüğü.

Atıf Bilgisi

Yüksel, Muhammed Bahaeddin. “Kur'ân Ayetlerinin Yorumunda Kur'ân Bütünlüğünün İhmali: Eyyûb (as) Kıssası Örneği”. *Nisar* 7 (Kasım 2025), 57-98.

Geliş Tarihi	18.11.2025
Kabul Tarihi	25.11.2025
Yayın Tarihi	30.11.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - intihal.net
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Neglect of Qur'anic Coherence in the Interpretation of Qur'anic Verses: The Case of the Story of Ayyub (as)

Muhammed Bahaeddin Yüksel | Orcid:0000-0003-3356-7786 | mbyuksel@kayseri.edu.tr

Assoc. Prof. Dr., Kayseri University, Develi Faculty of Theology, Department of Tafsir,
Kayseri, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/005zfy155>

Abstract

The name of Ayyūb (peace be upon him) appears in four sūrahs of the Qur'ān, and the information provided about him there is quite limited. This information falls short of giving detailed knowledge about his life. However, when we look at the corpus of tafsīr literature, we find highly detailed accounts regarding the story of Ayyūb (as). Since the subject pertains to the realm of the unseen (ghayb), the information given in the tafsīrs would be expected to consist only of knowledge obtained through revelation. Yet the information found in these tafsīrs is based not on the Qur'ān, but on reports originating from Isrā'īliyyāt. This makes it necessary to verify the transmitted reports about the narrative on the basis of sound principles. It is also a fact, however, that the tafsīrs generally do not subject the details of the story to such scrutiny. The narrative is repeated in tafsīrs and translations (meāl) with the assumption that it fully reflects the unadulterated truth. But when the details of the story are tested against the content of the Qur'ān, it becomes evident that there are accounts that cannot be accepted. Certain descriptions found in the narrative conflict with aspects such as the role and mission of prophethood as mentioned in the Qur'ān, Qur'ānic definitions concerning jinn and Satan, divine custom (sunnat Allāh), the content of religious rulings, and God's sovereignty and authority over His dominion. These inconsistencies indicate that there may have been certain interpolations in the way the story — centered around Ayyūb's (as) illness — has been transmitted, and that the actual course of events might have unfolded quite differently. However, because the life of Ayyūb (as) is not based on recorded historical documents or on a definitive source such as the Qur'ān — which contains absolute truth — it is impossible to make a conclusive determination about his life and about the nature of the affliction he experienced. Nevertheless, the fact that the current accounts of Ayyūb's (as) story are perceived as the sole and unquestionable truth, along with the notion that his name and memory have been effaced, makes it necessary — even if such interpretations rely on conjecture — to put forth any plausible perspective that could be relevant to the matter, so that it may be discussed with researchers interested in the subject. This study aims to examine the content of the aforementioned narrative from the perspective of Qur'ānic coherence (Qur'ān-internal unity), to critically analyze it, and to reach a conclusion in accordance with the verses.

Keywords

Tafsir, Qur'an, Ayyub (as), Narrative, Qur'anic Coherence.

Citation

Yüksel, Muhammed Bahaeddin. "Kur'ân Ayetlerinin Yorumunda Kur'ân Bütünlüğünün İhmali: Eyyûb (as) Kıssası Örneği". *Nisar* 7 (Kasım 2025), 57-98.

Date of Submission	18.11.2025
Date of Acceptance	25.11.2025
Date of Publication	30.11.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Kur'ân'da Eyyûb'un (as) ismi dört farklı yerde geçer.¹ Ancak bu dört yerde Eyyûb'un (as) hayatı hakkında son derece kısıtlı bilgi verilmiştir. Bu durum, onun hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olma imkânı vermemektedir. Ancak tefsirlere bakıldığında, oldukça detaylı anlatımlar bulunmaktadır. Söz konusu detaylar, Eyyûb (as) kıssanın gerçek olamayacak derecede efsaneleştirildiği intibainı uyandırmaktadır. Ancak ilerleyen sayfalarda da görüleceği üzere incelediğimiz tefsirlerin birçoğu bu kıssanın detayını verirken, herhangi bir sorgulayıcı çaba içerisinde olmadıkları, bunun yerine ayetlerin tefsiri mahiyetinde ulaştıkları rivayetleri tefsirlerine aldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin söz konusu kıssanın Kur'ân bütünlüğünde değerlendirildiği neredeyse vaki değildir. Bu durum, ayetlerin anlaşılmasında Kur'ân bütünlüğünün açıkça ihlal ve ihmâl edildiğini göstermektedir. Sonuçta ne yazık ki korkunç bir manzara ortaya çıkmıştır: Eyyûb'un (as) hayatı ve hatırası bir anlamda yok edilmiştir. Bu çalışma söz konusu kıssanın Kur'ân bütünlüğünde tahlilini yapmayı amaçlamaktadır. Bu maksatla öncelikle tefsir külliyatında ele alınan kıssanın detayına ait bilgilerin kaynağının görülebilmesi açısından öncelikle kıssanın Tevrat'taki seyrini, daha sonra tefsir külliyatındaki seyrini aktararak konuya başlayacak, daha sonra da Kur'ân bütünlüğü açısından kritiği yapılacaktır. Makalede eleştirel bir üslup takip edilecektir.

1. Tevrat'ta Hz. Eyyûb Kıssası

Ûs ülkesinde yaşamını sürdürmekte olan Eyyûb (as) Allah'tan korkan, kötülükten uzak duran, oldukça dürüst bir insandır. Yedi oğlu, üç kızı vardır. Varlıklı bir insan olan Eyyûb'un (as) yedi bin koyun, üç bin deve, beş yüz çift öküz, bir o kadar eşek ve pek çok kölesi vardır. Kendi aralarında şölenler vererek birlik içinde yaşayan evlatlarını kutsar, onlar için Tanrı'ya yakmalıklar sunardı. Günler bu şekilde devam ede dursun, bir gün şeytan, melekler arasında Tanrı'nın huzuruna çıkar. Tanrı şeytana nereden geldiğini sorar. Şeytan, dünyayı gezip de geldiğini ifade edince Tanrı, Eyyûb'un kusursuz ve dürüst olan yaşamına şahit olup olmadığını sorar. Şeytan ise Eyyûb'un (as) bu faziletinin varlıklar içinde bulunmasından kaynaklandığını, bunların elinden alınması halinde Tanrı'ya nankörlük edeceğini söyler. Bunun üzerine Tanrı, şeytana canına ilişmemesi şartıyla bütün mal varlığını şeytanın dokunmasına bıraktığını belirtir.

İlerleyen günlerde şeytan farklı kılıklarda gelerek Eyyûb'a (as) Sabahlılar ve Kildanilerin baskını sonucu hayvanların ve uşakların telef olduğunu, kiminin ateşte yandığını, kalanların ise gasp edildiğini, evlatlarının ise çölden gelen şiddetli rüzgârın tesiriyle içinde bulundukları evin yıkılan duvarlarının altında kalarak hepsinin öldüğünü haber verir. Eyyûb (as) bu haber üzerine elbisesini yırtar, sakalını keser ve yere kapanıp dünyaya çıplak geldiğini ve öylece de öleceğini, verenin de alanın da Tanrı olduğunu söyleyerek Tanrı'ya

¹ En-Nisâ' 4/163; el-Mâide 5/84; el-Enbiyâ 21/83-84; Sâd 38/41-44.

teslimiyet gösterir. Şeytanın oyununu bozar ve bu olup bitenlerden dolayı yaratınını suçlamaz.

Amacına ulaşamayan şeytan, bir başka gün Tanrı huzurunda divan duran meleklerin arasına karışarak Tanrı'nın huzuruna gelir. İddiasında haksız olduğunu söyleyen Tanrı'ya bu sefer şeytan, dokunmasına izin vermediği etine, kemiğine dokunulması halinde nankörlük edeceğini, sıhhat içerisinde olduğu için şükürünü eda ettiğini belirtir. Bunun üzerine Tanrı canına ilişmemesi şartıyla ona etine, kemiğine dokunabileceğini söyledi. Bu izni alan şeytan, Eyyûb'un (as) bedenine dokunur ve onda tepeden tırnağa çıbanlar çıkar. Şiddetli ağrılarını dindirebilmek için yaralarını çömlek parçalarıyla kaşımaya başlar. İçinde bulunduğu durum onu kül içinde yaşamaya mahkûm eder. Eşi Eyyûb'a hala tanrısına karşı sadık olmasının beyhude olduğunu, tanrısına sövmesi halinde ölümünün acilen gerçekleşeceği ve böylece acılarından kurtulacağını söyler. Eyyûb (as) Tanrı'dan gelen iyiliğin kabul edilip kötülüğün reddedilmesinin nankörlük olacağını söyleyerek bu teklifi geri çevirir. Şeytan yine amacına ulaşamaz.

Tevrat bundan sonra Eyyûb'u (as) ziyarete gelen üç arkadaşı (Temanlı Elifaz, Şuahlı Bildat, Naamalı Sofar) ile yaptığı uzun konuşmayı aktarır. Konuşmalarıyla arkadaşlarını ilzam eden Eyyûb (as), kendisiyle konuşmak için bir dördüncüsü olan Ram ailesinden Bûzlu Barakel oğlu Elihu'yu da ilzam ederek başına gelenlerin günahları sebebiyle olmadığına ısrar eder. Ardından kudretini ve kudretinin karşısında Eyyûb'un acziyetini dile getirince Tanrı ona seslenir ve onu bağışladığını haber eder. Akabinde ona, daha önce sahip olduğu zenginliğinin iki katını, yanı sıra yedi erkek ve üç kız çocuğu bağışlar. Bu olaydan sonra yüz kırk yıl daha yaşayan Eyyûb (as) dört göbek torunlarını görür ve kocayıp yaşamaya doyararak vefat eder.²

2. Tefsir Literatüründe Hz. Eyyûb Kıssası

Tefsirlerde Vehb b. Münebbih'ten (ö. 114/732) aktarılan rivayete göre Eyyûb'un (as) kıssası şu şekilde cereyan etmiştir: Şeytana gökler perdelenmiş değildi, o istediği yerde durabilirdi. Allah Teâlâ'nın Eyyûb'u övmesi ve yer-gök meleklerinin bu övgüyü dile getirmesi şeytanı telaşlandırdı. Bunun üzerine göğe yükseldi ve Allah Teâlâ'ya Eyyûb'un bu itaat ve dürüstlüğüne sahip olduğu varlıklı ve sağlıklı yaşamından kaynaklandığını, nimetler içindeki bu haline şükür ve hamdinin bir ayrıcalık ifade etmediğini, oysa onu şiddetli bela içeren bir imtihana tabi tutması halinde gerçek değerinin ortaya çıkacağını, hatta Allah'a olan imanını kaybedip O'nu unutacağını ve başka ilahlar edinip onlara kulluk edeceğini söyler. Bunun üzerine Allah Teala şeytana yetki verir ve bedeni ve aklı dışında onun malına musallat olabileceğini söyler. Şeytan azgın ifrit şeytanlarını toplar ve kendisine Eyyûb'un malına musallat olmak konusunda yetki verildiğini, dolayısıyla kendilerinde bulunan bütün imkanlarla onun malına mülküne saldırılarını emreder. Şeytan farklı kabiliyetleri olan şeytan ifritlerinden her seferinde birisinin gücünü

² Kutsal Kitap (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2002), 633-675 (Eyyûb, 1-42).

kullanarak Eyyûb'un malına mülküne saldırır. Sonuçta şeytanlar Eyyûb'un bütün hayvanlarını telef eder, yanı sıra topraklarında çalışan işçi ve çobanlara da musallat olup onları katlederler. Her seferinde insan kılığına bürünen şeytan namaz kılmakta olan Eyyûb'un yanına gider ve ona Rab olarak seçip birlediği, yücelttiği ve kulluk ettiği Allah'ın bütün hayvanlarını ve çobanlarını telef edip elinden aldığını haber eder. Eyyûb (as) şeytanın her gelişinde verenin Allah, alacak olanın da elbette Allah olacağını, annesinden çıplak dünyaya geldiğini ve toprağa yine çıplak olarak gireceğini, sonrasında yine Allah'ın huzurunda çıplak olarak hesap vereceğini söyleyerek bu durumdan dolayı bir nankörlükte bulunmaz.

Bunun üzerine şeytan derhal Allah Teâlâ'nın huzuruna çıkıp Eyyûb'un sağlıklı beden ve evlatlara sahip olması nedeniyle kulluğunu dürüstçe yaptığını ancak evlatlarına musallat olması konusunda kendisine yetki verilmesi halinde, onun gerçekte böyle bir kul olmadığını kanıtlayabileceğini söyler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şeytana Eyyûb'un kalbi, aklı ve bedenine dokunmaması şartıyla istediği yetkiyi verdiğini belirtir. Bunun üzerine şeytan Eyyûb'un evlatlarının toplu halde bulunduğu meskene gelir ve binayı onların üzerine yıkar. Onları öldürmekle kalmaz, meskeni ters yüz ederek vücut bütünlüklerine de zarar verir. Ardından hocaları kılığına girerek sanki bu halden kendisi de zarar görmüş gibi perişan ve hayatta zar zor hayatta kalmış görünümüyle namaz kılmakta olan Eyyûb'un yanına gelir. Çocuklarının nasıl öldüğünü, vücut bütünlüklerinde meydana gelen korkunç deformeleri uzun uzun anlatır. Duydukları karşısında yüreği parçalanan Eyyûb ağlamaya ve başına toprak saçmaya başlasa da kendisini toparlaması uzun sürmez. Tevbe ederek Allah'a olan sadakatini dile getirir. Bu girişiminde de başarılı olamayan şeytan tekrar ilahi huzura çıkar ve imtihanın bedeninde olması halinde onun gerçek yüzünün ortaya çıkacağını, sağlığına dokunulması halinde rabbini unutup onu ve nimetlerini inkâr edeceğini belirtir. Bunun üzerine Allah Teâlâ şeytana dili, kalbi ve aklına dokunmaması şartıyla bedenine musallat olma yetkisi verir. Bu yetkiyi alan şeytan vakit kaybetmeden Eyyûb'a (as) gelir ve onu secde ederken bulur. O secdeden başını kaldırmadan burnundan üfürür ve bu üfürme ile Eyyûb'un bütün bedeni alevlenir; ardından vücudunda siğil, çıban türü yaralar oluşmaya başlar. Dindirilemeyen bir kaşıntı başlaması üzerine tırnaklarıyla vücudunu sürekli kaşır. Bir müddet sonra kaşırmaktan bütün tırnakları dökülünce taş, kemik, kiremit türü sert şeylerle yaralarını kaşımaya devam eder. Kaşıntıdan Eyyûb'un derisi iltihaplanır, ardından çürümeye başlar. Yaralarından çıkan ağır koku nedeniyle yöre halkı onu şehrin dışındaki bir yere götürerek kendilerinden uzaklaştırırlar. Eyyûb bir çöplük kenarında yaşamaya başlar. Zamanla yaraları kurtlanır. O, halinden hiçbir şekilde şikayetçi olmaz. Öyle ki vücudundan düşen kurtçukları, rızkını temin etmesi için tekrar yerine koymaktadır. Eyyûb yedi yıl, yedi ay, yedi gün, yedi saat bu hal üzere çöplükte yaşar. Onu kimse ziyaret etmez ve onunla kimse konuşmaz. Hatta kendisine inanan üç kişi dahi onu, içinde bulunduğu durumun işlemiş olduğu günahlardan dolayı başına geldiğini düşünerek aşağılar ve terk ederler. Eyyûb'un yanına günlük yiyeceğini temin etme çabasında olan eşinden başkası uğramaz olur. Şeytan ise boş durmaz, her vesile ile Eyyûb'u yoldan çıkartmak için eşi

üzerinden türlü desiseler kurar, onun imanı yüreğinden sökmek için eşi vasıtasıyla tekliflerde bulunur. Eyyûb (as) şeytanın teklifleriyle gelen eşine, bunun şeytana ait bir teklif olduğunu söyler ve şeytana kulak vermiş olmasından dolayı eşine kızıp sağlığına kavuşması halinde kendisine yüz celde vuracağına dair yemin eder. Halkı tarafından terk edilen Eyyûb'u (as) sadece eşi arada bir ziyaret etmekte, ancak o da şeytanın teklifleriyle acısını kat kat artırmaktadır. Bu duruma çok üzülen Eyyûb (as) Rabbine yönelmiş ve ne gibi bir günah nedeniyle bunların başına geldiğine dair bazı sorgulayıcı sözler sarf eder. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona seslenir ve kudretini ifade eden uzun ve karşılıklı konuşmalarda bulunur. Rabbi ile konuşma fırsatı bulan Eyyûb (as), şeytanın kendisine sıkıntı ve azap ile dokunduğunu söyleyerek Allah Teâlâ'dan merhamet ve bağışlanma diler. Bunun üzerine Allah Teâlâ başını kaldıracabileceğini, isteğinin kabul edildiğini bildirir. Ardından ayağını yere vurmasını emreder. Eyyûb (as) ayağını yere vurunca oradan bir pınar fışkırır. Eyyûb (as) bu suda yıkanır ve bedenindeki bütün sıkıntılar gider, eskisinden daha sağlıklı ve daha güzel bir yüz görünümüne sahip olur. Ardından yine ayağını yere vurur ve bir başka pınar daha fışkırır. Ondan da içer ve vücudunun iç kısmında bulunan bütün sıkıntılardan kurtulur. Güzel bir elbise giyinen Eyyûb'a (as) Allah Teâlâ önceki mal varlığının iki katını verir. Allah Teâlâ ona gökten altın çekirgeler yağdırarak zenginliğini kat be kat artırır. Daha sonra yüksek bir yere oturan Eyyûb (as), eşinin geldiğini görür. Eşi onu arar ama bulamaz. Eyyûb (as) kendisinin eşi olduğunu, Allah'a olan itaatinden dolayı ödüllendirildiğini söyler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Eyyûb'a (as) daha önce eşine yüz celde vuracağına dair yaptığı yeminini yerine getirmesini emreder. Ancak ona olan merhametinden dolayı bunu, yüz adet sap içeren çalı-çırpıdan oluşan bir demeti bir kere ona değdirmesiyle yerine getirebileceğini belirtir. Eyyûb (as) kendisine söylenileni yapar ve yeminini yerine getirmiş olur. Bundan sonra Eyyûb ve ailesi mutlu, bahtiyar olarak yaşamlarına devam ederler.³

³ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şahhâte (Beyrut: Dâru ihyâ'i't-turâs, 1423), 3/89, 647-648; Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abulmuhsin Türkî (Kâhire: Dâru hicr, 2001), 16/333-368, 30/104-113; Mâturîdî vd., *Tefsîru'l-Mâturîdî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 7/367-368, 8/632-636; Nasr b. Muhammed Ebu'l-Leys es-Semerikandî, *Bahru'l-'Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 2/375-376; Abû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Ebû Abdullâh Huseyn b. Ukkâşe - Muhammed b. Mustafâ (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2002), 3/156; Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr (Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 2002), 6/287-299; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nuked ve'l-'uyûn tefsîru'l-Mâverdî*, thk. Seyyit İbn 'Abdumaksûd (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 3/461-464, 5/101-104. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîd*, thk. Muhammed b. Mansûr el-Fâyiz (Riyâd: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1430), 10/147-151; Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, thk. Abdurrezzâk Mehdi (Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1420), 3/303-312; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Mustafâ Huseyn Ahmed (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1947), 4/96-97; Ebu Muhammed 'Abdihak b. Gâlib İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîril'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. 'Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 4/94-95, 506-508; Fahrudîn Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabîyye, 1420), 22/171-176, 26/396-399; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-*

Yukarıda anlatılanlar, tefsirlerde ortalama bir anlatım biçimi olarak yer almakla birlikte kıssanın ayrıntısına bakıldığında, kıssa başından sonuna kadar farklı anlatımlara konu olmuştur. Ayrıntısına girmeden bunu birkaç husus üzerinden izah etmek ve nakledilenleri kısmen de olsa görmekte fayda var.

Hastalığının mahiyeti: Çiçek veya cüzzam olmuştu;⁴ egzama olmuştu;⁵ romatizma olmuştu;⁶ şeytanın üflemesiyle vücudu çiban ve siğillerle kaplanmış ve yaralarından irinler akmaya, zamanla da kurtlanmaya başlamıştı.⁷

Hastalığının süresi: Hastalığı fazlası eksiği olmaksızın üç yıl sürmüştür;⁸ yedi yıl sürmüştür;⁹ yedi yıl yedi ay yedi gün, yedi saat sürmüştür;¹⁰ on üç yıl sürmüştür;¹¹ on sekiz yıl sürmüştür;¹² kırk yıl sürmüştür.¹³

İmtihanın sebebi: Zalim bir hükümdarın yanında halka olan zulmüne yapılan eleştiride sessiz kalıp koyunlarının selameti için susmasıdır;¹⁴ birisinin zalime karşı Eyyûb'dan (as) yardım talep etmesine rağmen onun buna kayıtsız kalmasıdır;¹⁵ malı, mülkünün çokluğu nedeniyle şımarmış olmasıdır;¹⁶ komşusu aç iken kestiği koyunun etinden kendisi yiyip ona

ahkâmi'l-Kur'ân, thk. Ahmet el-Berdûnî - İbrâhîm Atfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısırî, 1964), 11/322-327, 15/207-216; Nâsiruddîn Ebî Saîd Abdullah b. 'Umer eş-Şirâzî el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1418), 4/85, 5/30-31; Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, thk. Muhammed 'Ali Şâhîn (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415), 3/234-239, 4/43-44; Muhammed b. Yûsuf Endelusî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd fî't-tefsîr*, thk. Sîdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 2000), 7/459-460, 9/160-163; Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1999), 5/359-363, 7/74-76; Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. Muhammed Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîri bi'l-me'sûr* (Beyrût: Dâru'l-Fîkr, ts.), 5/652-661, 7/191-197.

⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/359; Cemâluddîn Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *et-Tabsira* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1986), 1/195.

⁵ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, ed. Fethi Ahmet Polat (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 4/328.

⁶ Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, 4/328.

⁷ Bu ifade hemen bütün tefsirlerde geçmektedir.

⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 6/297.

⁹ İsmâîl Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrût: Dâru'l-Fîkr, ts.), 8/40; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr fî'l-'akîdeti ve's-şer'ati* (Dimaşk: Dâru'l-Fîkr, 1991), 17/109.

¹⁰ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah Kuraşî (Kâhire: Hasan Abbâs Zekî, 1419), 5/32.

¹¹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 17/109.

¹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/109; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1420), 22/173; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1947, 3/131; İbnü'l-Cevzî, *et-Tabsira*, 1/195.

¹³ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 5/32.

¹⁴ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîri bi'l-me'sûr*, 5/653.

¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1947, 4/97.

¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1947, 4/97.

vermemesidir;¹⁷ Beseniye halkı kendilerine zulmeden krallarına konuşmak için gittiklerinde Eyyûb'un (as) ekinlerine zarar vermesi endişesi nedeniyle kralı kızdıracak sözlerden kaçınması ve iyiliği emretmeyip zulme sessiz kalmış olmasıdır.¹⁸

Yüz Celde Vurmanın Hangi Sebeple Söylendiği: Eyyûb peygamberin eşinin şeytana kanıp da “Onu tedavi ederim, karşılığında da hiçbir şey istemem. Sadece ‘Beni sen iyileştirdin.’ desin yeter.” şeklindeki teklifini kendisine arz etmiş olması nedeniyle söylemiştir;¹⁹ eşinin her gün getirdiği yiyecekten daha fazla getirmesi üzerine ihanetinden şüphe etmesi nedeniyle söylemiştir;²⁰ şeytanın, şayet kendisi için bir kuzu kurban ederse o zaman Eyyûb'un şifa bulacağına dair yaptığı nasihate eşinin kulak verip bunu kendisine arz etmesi üzerine söylemiştir;²¹ bir ihtiyaç için dışarı çıkan eşinin eve geç dönmesi üzerine söylemiştir;²² yiyecek bulmak için saçının iki örgüsünü de sırayla satması üzerine söylemiştir;²³ hastalığının iyileşmesi için şeytanın yalanlarına kulak verip ümit bağladığı için söylemiştir;²⁴ şeytanla karşılaşan eşine şeytanın Eyyûb'un başına gelen bütün belaları kendisinin yaptığını, ondan aldıklarını derin bir vadide tuttuğunu, kendisinin yer tanrısı olduğunu ve arzu ederse bütün aldıklarını ona geri vermeye de gücünün yeteceğini söylemesi üzerine eşinin kendisine gelip bunları hakikatmış gibi anlatması nedeniyle söylemiştir;²⁵ şeytanın Eyyûb'un (as) hanımına “Bana bir defa secde et, malınızı ve çocuklarınızı size geri vereyim.” sözüne inanıp secde etmeye kalkması üzerine ilahi koruma buna engel olmuş ve bu durumu Eyyûb'a anlatması üzerine söylemiştir;²⁶ şeytanın “Eğer Eyyûb şarap içerse o zaman hastalıktan kurtulur.” vesvesesine inanıp eşine bu teklifi iletmesi üzerine söylemiştir;²⁷ şeytanın “Senin hasta eşin falanca puta secde ettiği, falanca puta kurban kestiği takdirde iyileşecek.” sözüne inanıp eşine bu teklifi iletmesi üzerine söylemiştir;²⁸ şeytanın, Eyyûb'un inadı bırakıp bir kerecik Allah Teâlâ'ya dua etmesi halinde sağlığına ve kaybettiklerine tekrar kavuşacağına dair sözlerini aktarması üzerine söylemiştir.²⁹

¹⁷ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 5/32.

¹⁸ Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimâşk*, thk. Muhibbuddîn Ebû Sa'îd (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995), 10/60.

¹⁹ Camâluddîn Ebû'l-Ferac 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed İbnu'l-Cevzî - 'Abdurrezzâk El-Mehdî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, 1422), 3/577.

²⁰ Mâverdî, *en-Nuked ve'l-uyûn*, 5/103.

²¹ Mâverdî, *en-Nuked ve'l-uyûn*, 5/103.

²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1947, 4/98; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 5/31.

²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1947, 4/97; İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 5/33.

²⁴ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 5/33.

²⁵ Cemaluddîn Ebu'l-Ferac İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzâk Mehdi (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1422), 3/577.

²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1947, 4/97.

²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1947, 4/97.

²⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/40.

²⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/110-111. Ayrıca bk. Abdulhak b. Sa'd Etyerî, *Keşfu'l-gitâi 'an kissati nebiyyillâhi Eyyûb* (Mısır: Dâru's-Selâm li'n-Neşr, 2024), 45.

Vurulacak Şey: Buğday sapı, yeşil ot, kuru ot, saman, çalı-çırpı, hurma çubuğu,³⁰ reyhân/fesleğen.³¹

Birkaç örneğini verdiğimiz bu farklılıklar, Eyyûb'un (as) kıssasının kassaslar elinde oldukça yoğun bir manipülasyona maruz kaldığını ve "olandan" çıkarılıp "olması gerekene" dönüştürüldüğünü göstermesi açısından kuvvetli ip uçları vermektedir. Bununla birlikte kıssayı Kur'ân bütünlüğünde incelediğimizde, Kur'ân'ın muhtevası ile bağdaşması mümkün olmayan birçok detay göze çarpmaktadır. Bu hususlar birkaç başlık altında ele alınacaktır.

3. Kıssanın Kur'ân Bütünlüğünde Tahlîli

3.1. Allah Teâlâ'nın Kullarını İmtihan Etme Konusunda Şeytanla İş birliği Yapması

Kur'ân'da Allah Teâlâ kullarını dünya hayatında açlık, korku ve yoklukla sınayacağını beyan buyurmaktadır.³² Yaratan Allah Teâlâ olduğu gibi, sınava tabi tutmak da yine kendi iradesidir. Fakat Eyyûb'un (as) kıssasına dair nakledilenlere bakıldığında, Eyyûb'un (as) maruz kaldığı zorlu imtihanın Allah Teâlâ'nın muradı gereği değil, şeytanın arzusuna binaen gerçekleştiği görülmektedir. Yani söz konusu imtihan ilahi iradenin değil, şeytanın istemesi üzerine gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kıssanın bu yöndeki seyri, kulları yaratıp sonra da onları imtihan edenin kimliğini belirsizleştirmektedir. İmtihan iradesi tek elden mi yoksa ortak karar üzerinden mi gerçekleşmektedir, bir belirsizlik söz konusudur. Zira kıssada kulların imtihanında anonim bir karar alma ve fiiliyata geçirme yönünde anlatımlar bulunmaktadır. Bu durum, bütün bir Kur'ân anlatımının arka planında bulunan tevhit anlayışına aykırı olduğu gibi, Kur'ân bütünlüğünde de kabul edilmesi mümkün olmayan bir anlayıştır.

Yaratmak da emretmek de Allah'ın hakkıdır,³³ O'dan başka yerde gökte bir ilah yoktur, O ölümsüz diridir, bütün varlığın varlık sebebi ve sahibi O olup kontrolü de yine O'nun elindedir.³⁴ Kudreti yeri, göğü kuşatmıştır; o sebeple onları sevk ve idare etmek O'na zor gelmez; bu sebeple de yerde ve gökte bir ortağı yoktur,³⁵ O yarattığı varlığın üzerinde tek otorite olup her an bir iş üzerindedir. O sebeple yerde, gökte ne varsa rızkını O'dan ister.³⁶ Alan da O'dur, veren de O'dur.³⁷ Mülkünde tasarrufunu soracağı ne bir danışmanı ne de

³⁰ Mâverdi, *en-Nuked ve'l-uyûn*, 5/103. Ömer Çelik, *Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meal ve Tefsîri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 4/243; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâlî Âlîsi ve Tefsîri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 6/3042.

³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1947, 4/98.

³² Örneğin bk. el-Bakara 2/155; Âl-i İmrân 3/186; Yûnus 10/30; el-Ankebût 29/2-3, el-Ahzâb 33/11; es-Sâffât 37/106; ez-Zümer 39/49; Muhammed 47/31; et-Tegâbün 64/15.

³³ el-A'râf 7/54.

³⁴ el-Bakara 2/255.

³⁵ el-Bakara 2/255.

³⁶ Rahmân 55/29.

³⁷ el-Bakara 2/156. Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb Bigâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), "Kitâbu'l-Kader", 85 (Hadis No. 6228).

tasarrufunu sorgulayabilecek bir alternatifi vardır. Yer, gök ona ister istemez boyun eğmiştir;³⁸ şu hâlde Allah Teâlâ'ya mülkünde nasıl bir imtihan yolu takip edeceği yönünde akıl verip O'nun mutlak iradesini yönlendirebilecek birisi olamaz. Öte yandan malum olduğu üzere Allah Teâlâ'nın iradesi mutlaklıktır. Onun iradesine etki etmek, hele ki yönlendirmek imkânsız olduğu gibi, böyle bir düşünce, sahibinin itikadını bozar.

Kıssada Eyyûb'un (as) gerek bedenindeki hastalıklar ve gerekse malının telef edilmesi ve evlatlarının öldürülmesi konusunda karşılaştığı ağır imtihan şeytanın dilemesi neticesi gerçekleşmektedir. Yani kıssadaki türlü belalar Eyyûb'un (as) başına Allah Teâlâ'nın dilemesi, onu sınavdan geçirme iradesi nedeniyle veya Eyyûb'un kendi eliyle yaptıkları sonucu başına gelmiş değildir. Bilakis başına gelen bütün bela ve musibetler şeytanın ona yönelik kıskançlığı ve onu Allah Teâlâ huzurunda değersiz kılmak istemesi neticesinde gerçekleşmiştir.

Burada şöyle naif bir izah gündeme gelebilir: “Şeytanın bu yöndeki arzu ve isteğini tahakkuk ettirebilmesi için ona izni, bizzat Allah Teâlâ vermektedir. Sonuçta irade yine Allah Teâlâ'ya aittir.” Ancak bu takdirde bu tarz bir düşünce birtakım çıkarımları zorunlu kılmaktadır. Örneğin: (i) Allah Teâlâ kullarını imtihan etme konusunda şeytan ile işbirliği yapmaktadır; (ii) yaratılmış bir varlık olan şeytan Allah Teâlâ'nın iradesini yönlendirebilmekte, hatta belirleyebilmektedir; (iii) şeytanın kullara yönelik tuzaklarında Allah Teâlâ da onunla işbirliği yapabilmektedir; (iv) Allah'ın (cc) elçilerini şeytanın tasallutundan muhafaza etmek gibi bir muradı bulunmamaktadır; (v) şeytan, insanlara fiziki zarar verebilme yeteneğine sahiptir; (vi) ilahi irade, Eyyûb'un iyi bir kul olduğuna, onu risalet görevine seçerken değil, ancak şeytanın ona tekrar tekrar tasallutundan sonra kanaat getirmiştir. Bu ve bunun gibi birçok çıkarım söz konusu savunudan çıkarılabilir. Ancak bu çıkarımların hiçbirisi hakikat değildir; zira Kur'an'ın bütünlüğü bu çıkarımların hiçbirisini onaylamaz. Dolayısıyla kıssa şeytanın Eyyûb'a (as) yönelik vereceği fitnede Allah (cc) ile iş birliği yönündeki anlatım, Kur'an bütünlüğü açısından sorunlu görünmektedir.

3.2. Şeytanın Eyyûb Peygambere Musallat Olması

Kıssada Kur'an bütünlüğüne aykırı bir diğer husus, şeytanın bir nebi olan Eyyûb'a (as) musallat olması yönündeki anlatımdır. Bu inanç, şeytanın insanlara vesvese vermenin ötesinde herhangi bir fizikî zarar verme yetki ve imkânına sahip olmadığını ifade eden ayetlerle bağdaşmamaktadır. Öncelikle ilahî buyrukları kullarına tebliğ etmesi için görevlendirdiği elçilerini şeytanın fitnesinden muhafaza buyuracağını belirten Allah Teâlâ'nın şu beyanı, elçilerin risalet görevleri konusunda ilahi muhafaza altında olduklarını göstermesi açısından sarihdir: *وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْفَى الشَّيْطَانَ فِي أَمْنِيَّتِهِ* “Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, o bir temennide bulunduğu şeytan ile de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun

³⁸ Fussilet 41/11.

kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir.”³⁹ Bu gerçeği Hz. Muhammed özelinde ifade eden bir başka ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ “Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁴⁰

Her iki ayet, elçilerin tebliğ görevleri konusunda ilahi koruma altında olduğunu göstermektedir. Ancak bu görevleri dışındaki beşerî tasarruflarında, tıpkı diğer insanlarda olduğu gibi bireysel tercih ve şahsi iradelerine göre hareket ederler. Dolayısıyla dünya imtihanları ve bu imtihan neticesinde ahiretteki sorgulamaları da işte bu beşerî iradelerine ait tasarrufları üzerinden gerçekleşecektir.⁴¹ Dolayısıyla nebiler de tıpkı diğer insanlarda olduğu gibi bu beşerî tasarruflarında şeytanın vesvesesine maruz kalma konusunda müsavidirler. Nitekim bu durum Kur'an'da şeytanın vesvesesine maruz kalan Hz. Âdem kıssası üzerinden daha ilk celsede insanlara haber verilir ve söz konusu durumda insanların nasıl davranmaları gerektiği bu kıssa üzerinden izah edilir.⁴² Şu hâlde şeytanın nebilere tasallutu ile sıradan insanlara olan tasallutu arasında bir fark bulunmamaktadır. Bunu ifade eden bir ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak da âhirete inanmayanların kalpleri ona (o yaldızlı sözlerle) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler.”⁴³ Bununla birlikte söz konusu tasalluta sıradan bir insanın tepkisi ile nebilere tepkisi elbette ki aynı olmayacaktır, ancak şeytanın tasallut etmesine imkân olması açısından nebi ile ümmeti arasında bir fark yoktur. Onların bu beşerî yönü bizzat kendileri tarafından “Ben de sizin gibi bir beşerim.”⁴⁴ ifadeleriyle dile getirilmiş ve yine beşer oldukları gerekçesiyle muhatapları tarafından da inkâr edilmişlerdir.⁴⁵ Şu hâlde, Kur'an'da şeytanın insanlara yönelik tasallutuna dair anlatımlar, aynen nebiler için de geçerlidir. Buradan hareketle şeytanın insanlara yönelik etkisinin var olup olmadığı, varsa hangi ölçü ve mahiyette olduğunu izah eden ayetler, sadedinde olduğumuz konuya ışık tutması açısından bize kılavuzluk edecektir.

³⁹ el-Hac 22/52.

⁴⁰ el-Mâide 5/67.

⁴¹ Örneğin bk. el-A'râf 7/6; el-Ahkâf 46/9.

⁴² el-Bakara 2/35-37; el-A'râf 7/20-24; Tâhâ 20/115-123. Âdem (as) kıssasının nübüvvet kurumu ekseninde tafsilatlı analizi için bk. Bayram Ayhan, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberlerin İsmeti* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024), 143-146.

⁴³ el-En'âm 6/112.

⁴⁴ Fussilet 41/6; İbrahim 14/11; el-Kehf 18/110.

⁴⁵ İbrahim 14/10; el-Enbiya 21/3; Müminun 23/24, 33; eş-Şuara 26/154, 186; Yasin 36/15.

Konuya dair bir ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve rablerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti (sultân/سُلْطَانٌ) olamaz.”⁴⁶ Nüzul dönemi Arap düşüncesinde şeytan, cinlerin güçlü ve azgın olanlarına verilen bir sıfattır.⁴⁷ Ayete göre dönem insanların muhayyilesinde bulunan bu güçlü ve azgın olan şeytanların, inananlar üzerinde herhangi bir hakimiyeti söz konusu değildir. Onlar kadar güçlü ve azgın olmayan cinlerin de yine bu tasallut imkânından mahrum oldukları, ayetin mefhumundan rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Konuya temas eden bir başka ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “(Ey şeytan!) Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun (sultân) olmayacaktır.”⁴⁸ Görüldüğü üzere bu ayet de bir önceki ayette olduğu gibi aynı gerçeğe vurgu yapılmaktadır. Öyle ki ayet metninde geçen “kullarım/عِبَادِي” ifadesi, herhangi bir kayıtlı sınırlandırılmadan mutlak formuyla bütün insanları kapsayacak şekilde genele teşmil edilmiştir. Yine benzer ayetlerde de bu gerçeği görmekteyiz: “Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak isyankârlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin (sultân) olmayacaktır.”;⁴⁹ “Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve rablerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti (sultân) olamaz. Şeytanın hâkimiyeti (sultân) ancak onu kendilerine velî edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir.”⁵⁰

Ayetlerden de anlaşıldığı üzere şeytan, insanlar üzerinde mutlak bir otoriteye, nüfuza, hakimiyete sahip değildir. Ancak onun vereceği vesveseye kulak kabartan, inanan ve tabi olanlar bu kuruntularının peşine düşerse, yani şeytanın vesvesesini kendisine rehber edinirse o zaman şeytanın vesvesesi zemin bulur ve kişiyi yönlendirir. Burada aktif ve belirleyici olan şeytan değil, kişinin kendisi, kendi tercihi ve iradesidir. Nitekim bunu şeytanın bizzat kendisi de hesap günü vesvesesini rehber edinin ona inananlara şöyle dile getirecektir: “(Hesapları görülüp) iş bitirilince, şeytan şöyle diyecektir: “Şüphesiz ki Allah size gerçek olanı vadetmişti; ben de size (bir şeyler) vadetmiş ve size tersini yapmışım. (Zaten) benim size karşı hiçbir hakimiyetim (sultân) yoktu. Sadece sizi (inkâra) çağırmıştım; siz de hemen bana (çağırma) koştunuz. (Şimdi) beni kınamayın; kendinizi kınayın! Ben sizin feryadınıza yetişemem; siz de benim feryadına yetişemezsiniz! Şüphesiz ki daha önce ben, beni (Allah'a) ortak koşmanızı da reddetmiştim.” Şüphesiz ki zalimler için elem verici bir azap vardır.”⁵¹

Görüldüğü üzere ayetler, şeytan veya taifesinin insanlar üzerinde herhangi bir otoritesinin, hakimiyetinin veya nüfusunun olmadığını beyan etmektedir. Bütün bu ayetlerde geçen ve otorite, hakimiyet, güç, nüfus, yetki, delil anlamında kullanılan

⁴⁶ en-Nahl 16/99.

⁴⁷ Ayrıntısı için bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (eş-Şerîf er-Rizâ, 1380), 7/705-754.

⁴⁸ el-İsrâ 17/65.

⁴⁹ el-Hicr 15/42.

⁵⁰ en-Nahl 16/99-100.

⁵¹ İbrahim 14/22.

“sultân/سُلْطَانٌ” kelimesi “musallat olmak” anlamındadır.⁵² Nitekim sultân ve musallat kelimeleri aynı köktendir. Dolayısıyla cin ve şeytanların Allah Teâlâ’nın halis kulları üzerinde sultânı olmayacağı ifadesi, musallat olma yetkilerinin olmadığını ifade etmektedir. Şeytan ve taifesinin insanlarla olan münasebetlerine dair bütün ilgili ayetlerin altı çizildiğinde ortaya çıkan sonuç “Gerek cin ve gerekse insan türünden şeytanlar, insanların yüreklerine vesvese verir.”⁵³ ayetinin ifade ettiği üzere, yüreklere vesvese vermekten öteye geçmez. İşte kişi, bu vesveseye tutunur, inanır ve o vesvese üzere hareket ederse, o takdirde şeytanın etkisinde kalmış olur. Ancak izah edildiği üzere, burada aktif ve belirleyici olan şeytan değil, insanın bizzat kendi iradesi ve tercihidir. Şu hâlde şeytanın Eyyûb’a (as) musallat olması imkânsızdır. Zira şeytan, ancak kendisini rehber edinen, vesvesesine inananlar üzerinde etkili olabilir. Eyyûb (as) Allah Teâlâ’dan vahiy alan bir nebi iken nasıl olur da şeytana tabi olan bir aldanmış olabilir? Kaldı ki kıssanın yer aldığı ayette “O, ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah’a dönüktü.”⁵⁴ şeklindeki ilahî tanıklık, Eyyûb’un (as) hiçbir zaman şeytana tabi olmadığını göstermesi açısından yeterlidir.

3.3. Şeytanın İnsanlara Fiziki Zarar Vermesi

Bir önceki maddede izah edilenlerden de anlaşılmaktadır ki cin ve şeytanların insanlar üzerinde hiçbir surette fiziki zarar verme salâhiyetleri bulunmamaktadır. Verebilecekleri zarar, vesvesenin ötesine geçemez. Vesvese ise, onu hakikatmış gibi algılayan veya cin ve şeytanların vesvesesini tercih eden, onu kendisine kılavuz edinen kişi için bir anlam ifade eder. Bununla birlikte, bu durumda belirleyici olan cin ve şeytanlar değil, kişinin kendi tercih ve iradesidir.

Konuya tefsirinde değinen müfessir Zemahşerî (ö. 538/1144) de üzerinde durduğumuz Eyyûb (as) kıssasındaki “şeytanın dokunması” meselesinin problematik yönünü görmüş ve “Eyyûb (as) neden hastalığını şeytana nispet etti? Oysaki Allah Teâlâ şeytanı nebiler üzerine, onları yorması ve eziyet etmesi amacını gerçekleştirmesi için musallat edecek değildir. Kaldı ki şayet Allah Teâlâ şeytanı bu amacını gerçekleştirmeye muktedir kılacak olsaydı, ortalıkta yoldan çıkarıp helak etmeyeceği tek bir salih insan dahi bırakmazdı. Aksine Allah Teâlâ Kur’an’da şeytanın sadece vesvese vermekten başka bir imkanının olmadığını nice kez tekrarlamıştır.” şeklindeki bir soruyu haklı bulmuş ve buna cevaplar aramıştır.⁵⁵ Söz konusu soruyu Zemahşerî’nin de gündeme getirmesine sebep olan husus şu gerçektir: Cin ve şeytanların, insanlara vesvese vermenin ötesine geçerek fiziki zarar vermeleri imkânsızdır.⁵⁶

⁵² Ebu’l-Kâsım Râgıb el-İsfahânî Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân* (İstanbul: Kahramân Yayınları, 1986), 1/348.

⁵³ en-Nâs 114/5-6.

⁵⁴ Sâd 38/44.

⁵⁵ Ebul Kâsım Mahmûd b. ‘Umer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakaiki gavâmidu’t-Tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-Tenzîl*, thk. Ebu’l-Fadl Dimyâtî (Riyâd: Mektebetu’l-Ubeykân, 1998), 5/272.

⁵⁶ Bu konuda cin ve şeytanların insanlara fiziki olarak da zarar verebileceğine dair delil getirilen Bakara

Bu konuda isrâiliyyât verilerine ve bu verileri esas alan tefsirlere göre şeytan Eyyûb'un (as) çocuklarını ve hocalarını içinde ders aldıkları binada bulunuyorken, binayı üzerlerine yıkmasından, hayvanlarını ve kölelerini öldürmesinden ve Eyyûb'un (as) bütün bedenini çibanlarla hastalıklı hale getirmesinden söz edilmektedir. Oysa şeytanın buna ne gücü yeter ne de Allah Teâlâ ona böyle bir yetki vermiştir. Buna rağmen tefsirlerde şeytanın Eyyûb'a (as) fiziki zarar verdiğiinden bahsedilir ve ardından da Eyyûb'un (as) zarar ve faydanın Allah Teâlâ'dan olduğunu bildiği halde neden böyle söylediği, şu gerekçe ile açıklanır: “Şayet Allah dilerse, şeytanı elbette buna muktedir kılar.” Meseleyi Allah'ın (cc) kudreti üzerinden okuyan bu gibi yaklaşımlar, Allah'ın (haşa) bir sabitesi olmayan, sözünde durmayan ve aykırı davranabilen, ilkesiz bir ilah olduğu tasavvurdan kaynaklandığı söylenebilir. Aksi halde bu görüşleri dile getirmek mümkün değildir. Oysa verdiği söze asla muhalefet etmeyeceği⁵⁷ ve ilkeli bir yol üzere olduğunu⁵⁸ beyan eden Allah Teâlâ, onca ayetinde cinleri insanlar üzerine musallat kılmadığını, bu konuda onlara bir sultân vermediğini ifade buyurmaktadır. Buna rağmen “Eğer Allah dilerse...” gibi bir söylem geliştirmek, tefsirde sıkça karşılaşılan bir hata olduğu üzere Kur'an bütünlüğünden bağımsız olarak ilgili ayetleri anlamaya çalışmakla açıklanabilir.

Buradan çıkan sonuç üzerinden hareketle ifade etmek gerekirse şeytanın insanlar üzerinde vesvesenin ötesine geçerek fiziki bir zarar verme; sözgelimi malını-mülkünü telef etme, evlatlarının canını alma veya bedenine hastalıklar verme gibi bir imkân ve salâhiyetleri asla söz konusu değildir. Rivayetlere bakıldığında, Eyüp peygamberin hastalığının şeytan olduğu görülmektedir. Oysa cinlerden olan şeytanın hastalığın sebebi olduğu düşünce ve inancı, cahiliye dönemi inancıdır.⁵⁹ Şeytanın insanlara hissedilebilen bedensel bir hastalık vermesi imkansızdır.⁶⁰

Bu durum, ayette geçen şeytan ile neyin kastedildiğini de ele vermektedir. Nitekim şeytanın insana sadece vesvese verebilme yetkisine sahip olduğu, onun dışında fiziki bir zararının dokunamayacağı göstermektedir ki “Bana şeytan nusb/yorgunluk ve azâb/acı/elem ile dokundu.”⁶¹ cümlesinde kastedilen şeytan, görünmeyen şeytan değildir. Zira buradaki şeytan, *nusb* ve *azâb* ile dokunmaktadır. Diğer yandan *nusb* ve *azab* vesvese türünden bir şeyler olmadığı, fiziki bir dokunma türünden olduğu için de ayette geçen

275, Sâd 41 ve Enam 71 gibi ayetler, yanlış tevillerle tahrif edilmiş ve çarpıtılmıştır. Konunun ayrıntısı için bk. Muhammed Bahaeddin Yüksel, “Nüzul Dönemi Arap Düşüncesinde Hastalığa Sebep Olması Açısından Cin Algısı ve Kur'an Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Din ve Medeniyet-I Sempozyumu*, ed. Erkan Yar - Mesut Şen (Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021), 2/102-105.

⁵⁷ İbrahim 47; Hac 47; Rum 6.

⁵⁸ Araf 16; Hud 56; Nahl 76

⁵⁹ Yüksel, “Cin Algısı”, 2/89-117.

⁶⁰ Muhammed Gazâlî, *Nahve tefsîrin mevdû'îyyin li-suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire: Dârû's-Şurûk, 2000), 354.

⁶¹ Sâd 38/41.

şeytanın, görünmeyen şeytan olmadığı meselenin çözümüne dair ipuçları vermektedir. Bu hususa ileride tekrar temas edilecektir.

3.4. Eyyûb Peygamberin Hastalığı Nedeniyle Risalet Görevinden Uzak Kalması

Bir peygamberin aslî görevi, tebliğdir.⁶² Hayatları pahasına da olsa Allah Teâlâ'dan gelen vahiyler doğrultusunda insanları dünyevî ve uhrevî gelecekleri konusunda müjdelere ve uyarır.⁶³ Tebliğin olmadığı yerde, risâlet görevi de yapılmamış olacaktır. Bunu ifade eden bir ayet şöyledir: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ “Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiştir olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır.”⁶⁴ Bu ayet, risâlet görevinin yapılabilmesi için, tebliğ görevinin yerine getirilmesi gerektiği konusunda açıktır. Kaldı ki elçiler, tebliğ görevini yerine getirip getirmediikleri konusunda da hesap gününde sorguya çekileceklerdir.⁶⁵

Kur'an'a baktığımızda bütün nebilerin ilahi buyrukları insanlara tebliğ etme ve içinde yaşadıkları toplumu gelen vahiyler doğrultusunda ıslah ve tezkiye etme gayreti içinde olduklarını görürüz. Kıssalarda bunlar ayrıntılarıyla izah edilmektedir. Aslî görevleri tebliğ olarak sınırlandırılmış olmakla birlikte, bu duyurunun toplumda karşılık bulması ve o buyruklar çerçevesinde toplumun dönüşmesi, yaş ve zaman sınırlaması olmaksızın elçilerin yürüttükleri bir risâlet görevidir. Bunu bütün elçilerde görmek mümkündür. Ancak konu Eyyûb'a (as) geldiği zaman, toplumunu ilahi buyruklar çerçevesinde dönüştürmek için mücadele veren bir profil göremiyoruz; bunun yerine şeytanın bitmek bilmeyen arzu ve isteğine binaen malını ve evlatlarını kaybettiği, yıllarca süren ızdıraplar sonucunda sağlığını da kaybettiği yıpratıcı sınavdan, yüzünün akı ile çıkıp çıkmayacağı teste tabi tutulan bir insan profili görülmektedir. Dikkat edilirse, nakledilen kıssada onun elçiliği ve buna dair görevlerinden bahsedilmiyor; kısas baştan sona onun bu elçilik görevinden soyutlanmış bir insan olarak geçirdiği sınavı konu edinmektedir. Dolayısıyla kıssada seçilmiş elçilerin profiline uymayan bir seyir söz konusudur. Burada şöyle bir itiraz söz konusu olabilir: “Kur'an'da Eyyûb'dan (as) bahseden birkaç ayet zaten bu minval üzeredir; tefsirlerdeki anlatımlar da bu kıssanın şerhinden ibarettir.” Bu itiraza verilecek muhtemel cevap şöyle olabilir: Burada sorunlu olan kısım, ayetlerde Eyyûb'a (as) dair verilen birkaç ayetin muhtevası değil, o muhtevanın tefsirlerde yapılan izah biçimi ve olayın anlatılanlar şeklinde cereyan ettiği iddiasıdır. Ayetlerde anlatılanlar mutlak doğru olup kıssaya dair ilk elden ve mutlak olarak ulaşabildiğimiz yegâne doğrulardır. Ancak o doğruların hangi

⁶² el-Mâide 5/66-67; er-Ra'd 13/40; en-Nahl 16/35, 82; Nûr 24/54; el-Ankebût 29/18; Yâsîn 36/17; eş-Şûrâ 41/48; et-Tegâbîn 64/12. Elçiler de bu görevi gereği risaletlerini insanlara duyururlar: el-A'râf 7/62, 68, 79, 93; Tevbe 9/6; Hûd 11/57; el-Kehf 18/60; el-Mü'min 40/36; el-Ahkâf 46/23; el-Cin 72/28.

⁶³ el-Bakara 2/119; el-İsrâ 17/105; el-Furkân 25/56; el-Ahkâf 46/45; Sebe' 34/28; Fâtır 35/24; Fussilet 41/4; el-Fetih 48/8.

⁶⁴ el-Mâide 5/67.

⁶⁵ el-A'râf 7/6.

ayrıntı üzerine bina edildiği sorunun kendisidir. Nitekim bu çalışma, tefsirlerde betimlenen söz konusu anlatımların sorunsallığına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Her peygamberin asli görevi tebliğdir. Örneklik teşkil etmeleri gerekir. Kur'ân buna “şahitlik yapmak” diyor.⁶⁶ Ayrıca davasını üstlenecek bir çekirdek kadronun oluşması, davanın devamı için hayatî öneme sahiptir. Elçi kavmini gözetler, takip eder, onlara yaşadığı sürece rehberlik eder, yol gösterir, hatalarını izah eder ve ilahî buyrukların birey ve toplum ahlakında bir yaşam biçimine dönüşene kadar aralıksız çaba gösterir. Ancak Eyyûb'un (as) kıssasına dair aktarılanlara bakıldığında, onun hastalığı nedeniyle rivayetlere göre yedi, on üç, on sekiz veya kırk yıl bu görevinden uzak kaldığı anlatılmaktadır. Sanki risâletinin içeriği halkına ilahî buyrukları duyurmak ve bu buyrukların toplumunda zemin bulması için gayret göstermek değil de yıllara sâri hastalığına sabır göstermekten ibarettir. Bunun Kur'ân'da tanımlanan nübüvvet misyonuyla izahı mümkün değildir. Kıyaslama yapılabilmesi açısından bunu görev yerinden ayrılan iki peygamber örneği üzerinden değerlendirmek mümkündür.

(i) Birinci örnek Hz. Muhammed ile ilgilidir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber on üç yıl risâlet görevini icra ettiği Mekke'den 622 yılında ayrılıp Medine'ye gitmiştir. Ancak Hz. Peygamberin görev yerinden ayrılması, görevini terk etmesi veya görevine ara vermek babından değildir. Aksine risâletinin selameti, takviyesi ve zemin bulması için bizzat Allah Teâlâ'nın irade ve izni ile gerçekleşmiştir. Bunu ifade eden bir ayet şöyledir: وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّخْمُودًا. وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ نَافِلَةٍ لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّخْمُودًا. [Ey Nebi!] Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus olmak üzere teheccüd et. Rabbin pek yakında seni övgüye mazhar olup baş üstünde tutulacağın bir yere eristirecektir. Allah'a şöyle niyaz et: 'Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!'"⁶⁷ Bu ayetin tefsirini şu ayette görmekteyiz: وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَآئِذُ الْأُخْرَىٰ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ zulüm ve işkencelere uğradıkları için Allah yolunda hicret etmek ve böylece yurtlarını terk edip gitmek zorunda kalanlara var ya, işte biz onları bu dünyada güzel bir yer ve imkâna kavuşturacağız. Onların ahiretteki mükafatları ise çok daha büyük olacaktır. Keşke o kâfirler bunu bir anlayabilseler!"⁶⁸ Görüldüğü üzere bir elçinin görev yerini Allah Teâlâ'nın izni ve müsaadesi olmadan terk etmesi, bırakıp gitmesi olası değildir. Burada şöyle bir soru gündeme gelebilir: “Peki, ola ki bir elçi görev yerini terk etse ne olur? Örneğin o toplumun imanından ümidini kesmiş ise, orayı terk etmesinde bir mahzur var mıdır?” Buna verilebilecek muhtemel bir cevap; Allah'ın (cc) yöre halkını helak etmesi nedeniyle elçisinin bölgeyi terk etmesi emri dışında, bir elçinin ilahî buyruk gelmeden görev yerini terk etmesi Allah'ın (cc) iradesine aykırıdır. Nitekim bu yönde hareket eden Yûnus (as) cezalandırılmıştır.

⁶⁶ el-Bakara 2/143.

⁶⁷ el-İsrâ 17/79-80.

⁶⁸ en-Nahl 16/41.

(ii) Bilindiği üzere Yûnus (as) iman etmedikleri gerekçesiyle risâlette bulunması amacıyla gönderildiği toplumunu terk etmiştir.⁶⁹ Bu konuda Allah Teâlâ'nın ne buyruğu ne de izni söz konusudur. Aksine böyle bir tutum ilahî iradeye aykırıdır. Nitekim Yûnus (as) bu tutumundan dolayı cezalandırılmış ve bölgeden uzaklaşmak için bindiği gemiden denize atılmış ve bir balık tarafından yutulmuştur. Yûnus (as) balığın karnında pişmanlık içinde Allah'a (cc) yalvarmış ve mağfiret dilemiştir. Tevbe ve duası kabul olunan Yûnus peygamber tekrar risâletle sorumlu olduğu yere dönmüş ve görevine devam etmiştir. Bu kıssadan hisse olarak Allah Teâlâ, Hz. Peygambere: *فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ* "Sen rabbinin hükmüne sabret; balığın yoldaşı (Yunus peygamber) gibi olma."⁷⁰ buyurarak görev yerini terk eden Yûnus'un (as) bu yaptığından razı olmadığını ifade buyurmuştur. Dikkat edilirse Yûnus (as) risâlet görevini terk etmiş değildir. Aksine bu görevini yapmış, tâ ki imanlarından ümidini kesene kadar. Buna rağmen görev yerinden ayrılması ilahi gazaba neden olmuştur. Oysa Eyyûb'un kıssasında anlatılanlara bakıldığında Eyyûb'un risâletiyle alakalı bir unsura rastlanılmamaktadır. Bu açıdan Yûnus (as) ile Eyyûb (as) örnekleri arasında tam bir müteakabiliyet de yoktur. Dolayısıyla rivayet üzerinden belirtecek olursak, Eyyûb (as) ne Hz. Muhammed gibi ilahi buyruk ve izinle toplumdan ayrılmış (aksine rivayetlere göre bir çöplük kenarında yıllarca yaşamıştır) ne de Yûnus (as) gibi risâlet görevini hakkıyla yerine getirmiştir.

Bu iki örnek üzerinden kıyaslama yapacak olursak, Eyyûb'un (as) risâlet görevini yerine getiremeyecek şekilde hastanmış olması ve bunun yıllarca sürmüş olması Kur'ân'ın muhtevası ile bağdaşmamaktadır.

3.5. Eyyûb Peygamberin İnsanları Çevresinden Uzaklaştıracak Derecede Kötü Kokması

Allah Teâlâ Kur'ân'da maddi, manevî temizliği yüce tutmuş ve bu çerçevede kendisinin de kulları temiz ve arınmış kullar olarak görmeyi arzu ettiğini;⁷¹ bu nedenle de kullarının şeytana ait kirden arınması maksadıyla gökten su indirdiğini bildirmiştir.⁷² Zira Allah Teâlâ temiz olanlar ile pis olanları ayrı tutmuş,⁷³ pis olanı temiz olandan ayırmak maksadında olduğunu;⁷⁴ zira muhabbetinin sadece temiz olmak için çaba gösterenlere yönelik olduğunu belirtmiştir.⁷⁵ Bu çerçevede insanları dinine davet etmesi için seçtiği elçisi Hz. Muhammed'e de elbisesini temiz tutmasını,⁷⁶ zira katında pis olanla temiz olanın asla eşit olamayacağını

⁶⁹ İlgili ayetler için bk. el-Enbiya 21/87-88; es-Saffat 38/139-148; el-Kalem 68/48-50.

⁷⁰ el-Kalem 68/48.

⁷¹ el-Mâide 5/6.

⁷² el-Enfâl 8/11.

⁷³ el-Mâide 5/100.

⁷⁴ el-Enfâl 8/37.

⁷⁵ el-Bakara 2/222; et-Tevbe 9/8.

⁷⁶ el-Müddessir 74/4.

ferman buyurmuştur.⁷⁷ Bu ilahî buyruklar Hz. Muhammed'in dilinde "Temizlik imandandır." sözleriyle tanımlanmıştır.⁷⁸

Risalet ile görevli bütün peygamberler, bu ilahî buyruklar çerçevesinde hem maddî hem de manevî temizlik sahibidirler. Zira elçiler, davet ettiği dinin nasıl bir insan profili sunduğuna dair, davasının şahidi ve timsalidir.⁷⁹ İnsanlar, davet edildiği dinin nasıl bir insan profili sunduğunu, daveti yapan elçiye bakarak görür, bilir ve şahit olur. Bunun aksi düşünülemez. Oysaki Eyyûb'un (as) kıssasına dair nakledilenlerde bunu göremediğimiz gibi, aksi yönde anlatımlara şahit olmaktayız. Rivayetlere göre Eyyûb (as), bedeninden etrafa yayılan ağır ve iğrenç koku nedeniyle bölge insanları tarafından birlikte yaşamak istememektedirler. Sadece onlar değil, ailesi de bu konuda onlarla hemfikirdir. Dahası el birliği için Eyyûb'u (as) şehir dışına çıkarırlar; bu da yetmemiş gibi bir çöplüğün yakınında barakada yaşamaya mahkûm ederler. Bu tarz bir anlatımın, insanlığa dünya ve ahiret saadetini temin etme garantisi veren dinin mübelliği profiliyle uzaktan yakından bağdaşması mümkün değildir. Yahudilerin peygamberleri konusunda iftiraya varan iddia ve isnatları malumdur. Ancak Müslümanların bu tür isnatları yapmaları son derece talihsiz bir tutumdur. Bu tür anlatımların tefsir mahiyetinde ayetlerin altına derç edilmiş olması izah edilebilir değildir.⁸⁰ Dolayısıyla kıssaya dair bu yöndeki ayrıntılar Kur'an'ın muhtevasıyla bağdaşmamaktadır.

3.6. Eyyûb Peygamberin Hastalığına Rıza Gösterip Allah Teâlâ'dan Şifa Talebinde Bulunmaması

Daha önce de geçtiği üzere Allah (cc) kullarını açlık, yokluk ve ölüm gibi birçok açıdan imtihan eder. Hastalık da bunlardan birisidir. Kur'an'a bakıldığında bu gibi bütün sıkıntı ve musibetlerde Allah'ın (cc) iradesinden istemenin yolu, dua ve tazarru olarak gösterilmiş, dahası emredilmiştir.⁸¹ Öyle ki dua ve tazarruyu terk etmek, musibetleri ve uhrevi azabı gerektirir.⁸² Nitekim dua ve tazarrusu olmayanların Allah (cc) katında bir değerlerinin olmayacağı açıkça ifade edilmiştir.⁸³ Söz konusu önem Hz. Peygamberin dilinden "Dua, ibadetin özüdür." şeklinde beyan edilmiştir.⁸⁴ Zira dua, ibadetin müstesna bir şeklidir. Kulun acziyetini ifade ve itiraf ettiği ve ilticada bulunduğu kapının kudret ve yüceliğini

⁷⁷ el-Mâide 5/100.

⁷⁸ Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc Muslim, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Kâhire: Matba'atu İsa'l-Bâbî Halebî, 1955), "Kitâbu't-tahâre", 223.

⁷⁹ el-Bakara 2/143.

⁸⁰ Rivayetlerin kıssayı iş bu kerteye getirmiş olmasına rıza göstermeyen bazı eleştirilere de rastlanmaktadır. Bk. Muhammed Mütevellâ Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî* (Matâbi'u Ahbâri'l-yevm, 1997), 15/9616; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 3/2207, 17/109, 110; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâlî Âlîsi ve Tefsîri*, 6/3041; Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, 4/328.

⁸¹ el-En'âm 6/42-43; el-A'râf 7/55, 205; el-Mü'minûn 23/76; el-Furkân 25/77; el-Mü'min 40/60.

⁸² el-Mü'min 40/60.

⁸³ el-Furkân 25/77.

⁸⁴ Muhammed b. İsâ et-Tirmîzî, *Sünenu't-Tirmîzî* (Riyâd: Mektebetu'l-Meârif, ts.), "Da'avât", 1 (Hadis No. 3370-3373).

tasdik ettiği son derece özel bir kulluk/ibadet biçimidir. İşte bu durumda olanlar için Allah Teâlâ kendisinin her daim kullarına yakın olduğunu, onlara şah damarından daha yakın bulunduğunu, kendisine seslenilmesi halinde onları işiteceğini, şu hâlde kulluğu sadece kendisine yapmaları gerektiğini belirtmiştir.⁸⁵

Özellikle hastalık konusunda Kur'an'ın örneği, Hz. İbrahim'in tevhit bilincini yansıtan örnekliğidir. Nitekim o insanlara inandığı Allah'ı anlatırken: *وَإِذَا مَرَضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِي* "Hastalandığım zaman O bana şifa verir."⁸⁶ demiştir. İbrâhim'in bu ifadesi, hastalığı verenin Allah Teâlâ olduğu gibi, şifasını verecek olanın da O olduğunu göstermektedir. Ancak bu hastalığın şifası için bir gayret göstermeyip şifasını Allah'tan talep etmek anlamında değildir. Kaldı ki hastalığın şifası için Allah Teâlâ'ya duada bulunmak, rızaya ters ve aykırı bir şey değildir.⁸⁷ Öyle olsaydı Musa (as), görevini hakkıyla yerine getirebilmek için dilindeki sorunun çözümü için Allah Teâlâ'ya dua etmezdi.⁸⁸ Hastalık da şifa da Allah'ın (cc) takdir ettiği iki hakikattir. Hz. Peygamber bunu şöyle ifade buyurmuştur: "Allah Teâlâ hastalığı da şifayı da indirmiştir. Her hastalık için bir ilaç indirmiştir. Şu hâlde tedavi olup sıhhat bulunuz. Fakat haram olan şeylerle tedavi olmayınız."⁸⁹ Nitekim Hz. peygamberin hastalıklar konusunda şifalı bitkilere dair nakledilenler, zımnen hastalığın şifasının araştırılıp doğadan tedarik edilmesine işaret etmektedir. Öte yandan Hz. Peygamber'in döneminde hekimlik uygulamasının olduğu ve bundan istifade edildiği de bilinmektedir. Nitekim gezdiği birçok ülkeden tıp tahsilinde bulunmuş olan Taif'ten Sakîf kabilesine mensup Hekim Hâris'ten, hastalanan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı tedavi etmesi için Hz. Peygamber ricada bulunmuş ve o da Sa'd'ı tedavi etmiştir.⁹⁰ Yine bazı rivayetlerde Hz. Peygamberin insanların kâhin ve arrâflara tedavi olmalarını hoş karşılamadığı, fakat hekimlere tedavi olmalarını emrettiği belirtilmektedir.⁹¹ Bunu bir peygamber açısından düşündüğümüzde, hastalığı bahane ederek risâlet görevinden uzak kalması, hastalığı için herhangi bir çaba göstermemesi kabul edilemez. Kaldı ki böylesi bir tavır, imtihan gerçeğini anlayamamış olmak anlamına gelir. Zira hastalık, nasıl ki bir imtihan ise, Allah Teâlâ'nın o hastalığa takdir buyurduğu şifayı arayıp talep etmek de bir imtihandır. Şayet Allah'ın (cc) böyle bir takdiri olmasaydı, hastalıkların şifasını tabiata yerleştirmez, şifa arayanlar da ilahi takdire aykırı hareket etmiş günahkârlar olurdu. Oysaki Hz. İbrahim'in hastalandığı zaman kendisine şifayı takdir edecek olanın yine Allah Teâlâ olacağını ifade etmesi, sebeplere başvurmadan oturduğu yerden şifanın ne zaman geleceğini beklemesi anlamında değildir. Aksi halde yeryüzünü mamur edip ilahi kanunların keşfi ile yeryüzünün imkân ve süsünden istifade

⁸⁵ el-Bakara 2/186; el-Enfâl 8/24; en-Neml 27/74; Kâf 50/16; et-Tegâbün 64/4.

⁸⁶ eş-Şuarâ 26/80.

⁸⁷ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 8/313.

⁸⁸ Tâhâ 20/27.

⁸⁹ Süleymân b. el-Eş'âs Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayb Arnaûd (Beyrût: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009), "Kitâbu't-Tıbb", 11 (Hadis No. 3874).

⁹⁰ Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulûgu'l-erab fi ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, ts.), 3/328; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 8/381-382.

⁹¹ Muslim, *Sahîhu Muslim*, "Selâm", 26, 35.

etmesi istenen halife insanoğlunun görevlendirilmesinin anlam ve karşılığı olmazdı. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Peygambere *فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ* “O halde bir işi bitirince hemen diğerine koyul.”⁹²; *وَقُلْ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ*; “De ki: ‘Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da resulü de müminler de görecektir.’”⁹³ buyurmuş; miskinliği, uyuşukluğu hoş karşılamamıştır.

Kur'ân'ın bu çerçevede verdiği mesajlara bakıldığında kıssada Hz. Eyyûb'un hastalığına rıza gösterdiği, adeta hastalığıyla mesut, bahtiyarmış gibi yıllarca insanlar tarafından terk edilmiş ve bırakıldığı bir çöplük kenarında seksen yıllık sefasına seksen yıl cefa çekmeye razı olmuş olarak takdim edilmektedir. Hastalığın Allah'tan (cc) gelmiş olmasını bahane ederek şifası için bir çaba, gayret göstermemesi, Allah'ın (cc) murat ettiği bir şey midir? Allah'ın muradı verdiği hastalığın çaresinin aranmayıp hastalığa rıza gösterilmesi midir? Ayrıca peygamberlerin örneklik misyonu olması hasebiyle, Eyyûb'un (as) hastalığının ilahi bir takdir olduğunu söyleyip hastalığına razı olması, ümmetine de örnek olacağı için, insanların da başlarına gelen hastalıklara rıza göstermesi, hastalıkları için tabiatın ilaç tedarikini bırakmaları ve insanlığa bu yönde hizmetleri terk edip türlü hastalıklar nedeniyle insanlığın helaki yönünde bir teşvikin varlığını netice verecektir ki bunu Kur'ân'ın muhtevası ile bağdaştırmak mümkün değildir.

Kıssanın hilaf-ı hakikat detaylarına değil de Kur'ân'a baktığımızda, Eyyûb'un (as) rivayetlerde geçtiği gibi derdine imdat olması için Allah Teâlâ'ya dua ve niyazda bulunmaktan imtina ettiğini değil, aksine karşılaştığı sıkıntının giderilmesi için istimdat ettiğini görüyoruz. Kur'ân'ın bu konudaki aktarımı açıktır: *وَأَيُّوبُ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ* “Eyyûb'u da an! Hani rabbine, ‘Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün’ diye niyaz etmişti.”⁹⁴; *وَاذْكُرْ عَبْدًا أَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ* “Kulumuz Eyyûb'u da an. O, rabbine, ‘Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir.’ diye seslenmişti.”⁹⁵ Eyyûb (as) hakkında Kur'ân'da birkaç ayet vardır; bu iki ayet ise onun hakkında bilgi veren ayetlerin neredeyse yarısını teşkil eder ve muhtevası kıssada detaylandırılan anlatımları nakzeder. Buna rağmen müfessirlerin bu gerçeği görmeyip ayetlerin muhtevasını yalanlayan birçok rivayeti tefsir mahiyetinde bu ayetlerin altına derç etmiş olmaları izah edilebilir değildir.

3.7. Allah Teâlâ'nın Eyyûb Peygambere Hile-i Şeriyye Öğretmesi

Eyyûb'un (as) kıssasına dair nakledilenlerde Kur'ân'ın muhtevasıysa bağdaşmayan bir diğer husus da kıssada Allah Teâlâ'nın Eyyûb'a yeminini nasıl sembolik hale getireceğini öğretmesidir. Kıssaya dair tefsirlerde nakledilenlere göre Eyyûb'un (as) şeriatında kefaretil bulunmuyordu.⁹⁶ Dolayısıyla yapılan hatalara bedel olarak yerine getirebileceği bir çözüm

⁹² el-İnşirâh 94/7.

⁹³ et-Tevbe 9/105.

⁹⁴ el-Enbiyâ 21/83.

⁹⁵ Sâd 38/41.

⁹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 17/90.

yoktu. Bu yüzden Eyyûb (as), yukarıda geçen çeşitli sebeplere binaen sağlığına kavuşması halinde eşine yüz celde vuracağına dair yemin etmişti. İyileşince de yıllardır kendisine rızkını getiren, herkes terk etmişken kendisini terk etmeyen tek kişi olması nedeniyle ona yüz celde vurmaya gönlü razı gelmez. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Eyyûb'a yüz saptan oluşan bir bitki demetini alıp ona bir kerecik vurmasını ve böylece yeminini yerine getirmiş sayılacağını söyler. Rivayete göre Eyyûb da (as) bu şekilde yapar ve yeminini yerine getirmiş olur. Tefsirlere göre وَحْدُ بَيْدِكَ ضِغْنًا فَاصْرِبْ بِهِ وَلَا تَخَنْتْ⁹⁷ anlatılmak istenen de budur.

Oysa Allah Teâlâ elçilerini insanlara dinin etrafını dolanmayı öğretmeleri için değil, dinin aslını samimi bir şekilde yaşamalarını öğretmek için insanlara elçileri gönderir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân'da insanların dinlerini samimi bir şekilde yaşamları konusunda, onlara gönderdiği buyrukları gözetmeleri, sınırları aşmamaları konusunda defaten uyarmıştır. Bu husus Kur'ân'da "hudûdu'llâh"⁹⁸ kavramı ile ifade edilir: تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَنْتَقِزُوهَا وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ⁹⁹ "Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır; sakın bu sınırlara yaklaşmayın."⁹⁹ "Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa kendisine yazık etmiş olur."¹⁰⁰

Her ne kadar kısra detayında Eyyûb'un (as) şeriatında kefareti olmadığı için böyle bir yola başvurduğu söylemiş olsa da rivayetler bu anlatımları doğrulamamaktadır. Nitekim bir rivayette Eyyûb (as) kendisi hakkında eleştiride bulunanları iştittğinde şöyle der: "Onların ne dediklerini bilmiyorum, ancak Rabbim, aziz ve celil olan bilir ki ben, Allah'a yemin ederek tartışan iki adamın yanından geçiyordum; her biri Allah'a yemin ediyordu. Bunun üzerine ailemin yanına dönüp yeminlerinden dolayı kefareti ödüyordum (فَاُكْفِرُ عَنْ أَيْمَانِهِمْ). Böylece umuyordum ki hiçbir kimse Allah'ın adını gereksiz anmakla günaha girmiş olmasın, insanlar O'nun adını ancak hak ile ansın."¹⁰¹

Hz. Peygamber "Ben ne zaman bir yemin eder de ardından ondan daha hayırlı olanını görürsem, kesinlikle yeminimin kefareti öder ve daha hayırlı olanı yaparım." buyurmuştur.¹⁰² Hz. Peygamberin bu uygulamasının Kur'ân'daki kaynağı قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَجَلَّةً¹⁰³ âyeti olsa gerektir. Öte yandan Kur'ân'da elçilerinin isimlerini tatad eden Allah (cc), Eyyûb'un (as) ismini sayar ve elçisi Muhammed'in (as) onların hidayet yollarına tabi olması emreder.¹⁰⁴ Zira bütün peygamberlere gönderilen din, aynı dindir: شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ

⁹⁷ Sâd 38/41.

⁹⁸ el-Bakara 2/187, 229, 230; en-Nisâ' 4/13, 14; et-Tevbe 9/97, 112; el-Mücâdele 58/4; et-Talâk 65/1.

⁹⁹ el-Bakara 2/187.

¹⁰⁰ et-Talâk 65/1.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/325, 15/215; Ahmet Hicâzî Ahmed Sakâ, *Kıssatu Eyyûb fi't-Tevrâat ve'l-İncil ve'l-Kur'ân* (Mansûra: Mektebetu'l-Eymân, 2006), 22.

¹⁰² Muhammed Tâhîr İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984), 2/380.

¹⁰³ et-Tahrîm 66/2.

¹⁰⁴ el-En'âm 6/83-90.

“O, Nûh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz.”¹⁰⁵ Yani Hz. Peygamber'in yolu, Eyyûb'un (as) yoludur. Nitekim Endülüslü müfessir İbnü'l-Arabî “Birçok yerde defaten izah ettiğimiz üzere, öncekilerin şeriatı, bizim de şeriatımızdır.”¹⁰⁶ tespitinde bulunarak bu hususa işaret etmiştir. Şu hâlde kıssada Allah Teâlâ'nın, şeriatında olmadığı için elçisi Eyyûb'a (as) hudutlarını nasıl sembolik hale getireceğini öğrettiği şeklindeki bir anlatım, hakikati yansıtmamaktadır. Kaldı ki şayet şeriatında kefarete yok ise, Allah Teâlâ'nın bu konudaki sünneti, tıpkı Hz. Peygamber'in ümmetine oruç günlerinde yaptığı gibi¹⁰⁷ hükmü tahfif etmek veya kible konusunda olduğu gibi¹⁰⁸ tebdil etmek şeklindedir.

Şayet kıssada anlatıldığı gibi şeriatında kefarete olmadığı için Allah Teâlâ elçisi Eyyûb'a (as) hile-i şeriye öğretmiş olsa, nebinin dinine ait bu pratiği kendisine iman eden halkı için de bir örneklik teşkil edecektir. Bu durumda dinde hangi esas ayakta kalabilir, hangi hudut çiğnenmeden aslî hüviyetinde bırakılır? Dahası Eyyûb (as) kıssası, Hz. Peygamber için de bir örnek kabilinden anlatılıyor olması nedeniyle, kıssadaki hile-i şeriye aynı zamanda ümmet-i Muhammed için de bir örneklik teşkil edecektir.¹⁰⁹ Oysa söz verip sözünden dönmek, Hz. Peygamber'in dilinde ağır bir eleştiriye konu olmuştur: “Münafığın alâmeti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, kendisine bir şey emanet edildiğinde ihanet eder, söz verdiği zaman sözünde durmaz.”¹¹⁰ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in dilinde münafıklığın bir alameti olan tutumun, aynı dini insanlara tebliğ etmek ve onu evveleminde bizzat yaşayarak insanlara örnek olma konumunda olan bir peygamberin icra etmesi, hele ki bunu ona Allah Teâlâ'nın söylemiş olması olası değildir. Dolayısıyla kıssada anlatılanların Kur'ân'ın muhtevası ile bağdaşması muhaldir.¹¹¹ Bununla birlikte bir hakikat olarak algılanan bu rivayetten bir takım fikhî hükümlerin çıkarıldığını¹¹² ve ittifakla amel edilebileceği¹¹³ şeklinde ilginç yorumlarda da bulunulmuştur.

¹⁰⁵ eş-Şûrâ 42/13.

¹⁰⁶ Ebû Bekr muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 4/71. (قَالَ الْقَاضِي: شَرَعَ مَنْ قَبْلَنَا شَرَعَ لَنَا، وَقَدْ بَيَّنَّا فِي غَيْرِ مَوْضِعٍ.)

¹⁰⁷ el-Bakara 2/187.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/144-150.

¹⁰⁹ Sıddık Baysal, “Üslûbu'l-Kur'ân ve Tefsir İlmi”, *Bilimname* 2018/35 (30 Nisan 2018), 226-266. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilimname/issue/34995/393280>.

¹¹⁰ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Kitâbu'l-Vasâyâ”, 8 (Hadis No. 2598); Muslim, *Sahîhu Muslim*, “Kitâbu'l-İmân”, 107.

¹¹¹ Allah Teâlâ'nın elçilerine buyruklarını sembolik hale getirecek hileler öğretmesinin muhal olduğuna dair benzer bir yaklaşım için bk. Hasan Elik - Muhammed Coşkun, *İndirildiği Dönemin Işığında Kur'an Tefsiri Tevhit Mesajı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 1032.

¹¹² Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2025), 5/81.

¹¹³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 17/91.

3.8. Rivayetlerle Eyyûb Peygamberin Hatırasının Kirletilmesi

Eyyûb'un (as) kıssası Kur'ân'da oldukça kısıtlı bir anlatımla geçmektedir; ayrıntısı verilmemiştir. Tefsir kitaplarında sayfalarca yer tutan kıssanın detayları Yahudi aktarımlarına dayanmaktadır. Bununla birlikte rivayetlerin betimlediği tablo, birçok Kur'ân beyanı ile çelişmekte olup dinleyenlerini şaşkınlık ve hayret içerisinde avutmakla tanımlanacak bir masumiyete de sahip değildir. Aksine kıssanın içeriği, Kur'ân'ın birçok öğretisini berhava edecek cinstendir. Ne var ki kıssanın iddiaları Kur'ân bütünlüğünde düşünülüp sorgulanmadığı için adeta bir hakikatmiş gibi ayetlerin tefsiri mahiyetinde asırlardır aktarılmakta ve hemen istisnasız bütün tefsirlerde yer kendisine yer verilmektedir. Bu masum olmayan kıssanın bir detayı da Eyyûb'un (as) hatırasının kirletilmesi, dava ve misyonunun katledilmesidir.

Tarih, insanların onurları için nice fedakarlıklara katlandıklarının örnekleriyle doludur. Bunu, İslam'ın dünya ve ahiret mutluluğunu temin edecek prensiplerinden habersiz olan cahiliye dönemi insanların da görmek mümkündür. Konuyu ele alan kaynaklarda cahiliye dönemi insanların onur ve şerefleri için nice masraf ve cengaverlik örneği sergiledikleri malumdur. Onur, şeref bir peygamberin de uzak kalamayacağı haslettir. Allah Teâlâ Hz. Peygamberin, müminler nefislerinden öncelikli olduğunu,¹¹⁴ onun bulunduğu mekânda seslerini kısımları gerektiğini hatırlatarak¹¹⁵ Hz. Peygamber'in vakar ve onurunu yüce tutmuştur. Hz. İbrahim ^{عليه السلام} *وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ* “[Ey Rabbim!] Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle!”¹¹⁶ şeklinde niyazda bulunarak hatırasının kirletilmemesini niyaz etmiştir. Yine benzer fazileti İbrahim'den (as) sonra gelenlere de “Onlara da rahmetimizden başışlarda bulunduk ve onlara hak ettikleri yüksek bir övgü ile anılmayı nasip ettik.”¹¹⁷ buyurarak nasip ettiğini görmekteyiz. Birçok ayette Allah Teâlâ elçilerini alemlere üstün tuttuğundan bahseder, onların son derece hayırlı insanlar olduklarını mütemadiyen dile getirir.

Ancak Eyyûb'a (as) sıra gelince, kıssalarda betimlenen tabloda insanların o şanlı elçinin hatırasını kirlettiklerini görmekteyiz. İnsanların bir arada yaşamaya tahammül gösteremeyeceği oranda pis kokan ve bu sebeple kalan ömrünü şehir dışında yaşamaya mahkûm edilen, hatta bir çöp kenarında acılar içerisinde kıvrınmasına razı olunan son derece çirkin bir hatıra, Kur'ân'da övülen İslam'ın o şanlı peygamberine reva görüldü. Çöplük, insanların kullanım dışı gördükleri ve yanlarında bulunmasını istemedikleri zerzevatın atıldığı bir mekandır. Allah'ın elçisine bu derekeyi layık görmek, vicdan sahibi bir insanın yapabileceği bir şey değildir. Oysa Kur'ân-ı Kerîm'de Eyyûb'dan bahseden Allah Teâlâ “Biz onu sabırlı bulduk. O ne güzel bir kuldur. O Allah'a çok yönelen birisi idi”¹¹⁸ buyurarak

¹¹⁴ el-Ahzâb 33/6.

¹¹⁵ el-Hucurât 49/2.

¹¹⁶ eş-Şuarâ 26/84.

¹¹⁷ Meryem 19/50.

¹¹⁸ Sâd 38/44.

onun *sabrını*, *ahlakını* ve *kulluk bilincini* tebcil etmiş, Hz. Muhammed gibi ahlâkî umdeyi tamamlamak için gönderildiğini beyan eden bir elçiye örnek göstermiştir. Şu hâlde Eyyûb (as) gibi ilahî övgüye mazhar olabilmiş bir elçinin hatırasını kirleten bu gibi anlatımları kabul etmek, Kur'an'ın anlatımlarını göz ardı etmek demek olacaktır. Kıssada Eyyûb'a (as) açık bir iftira vardır; Kur'an'a iman eden Müslümanların evvelemlerde bu gibi hilaf-ı hakikat anlatımlara sahip çıkmaması beklenir.

3.9. Eyyûb Peygamberin Örnekliğinin Yok Edilmesi

Bilindiği üzere peygamberlerin ilahi buyrukları tatbik keyfiyetleri inananlar için örnek mahiyetindedir. Bunu ifade eden bir ayette Allah Teâlâ **لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا** “İçinizden Allah'ın lûtfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resulullah'ta güzel bir örneklik vardır.”¹¹⁹ şeklinde buyurarak bu noktaya işaret buyurmuştur. Bu buyruk sadece Hz. Peygamber için değil, önceki elçiler için de geçerli olup onların da örnek alınması emir buyurulmuştur. Nitekim Hz. Peygamberin örnekliğini ifade eden bu ayet Kur'an'da bir kere gelmiş olmasına karşın, Hz. İbrahim'in örnek alınmasını emreden ayet iki defa tekrar etmiştir.¹²⁰ Dolayısıyla Kur'an'da, Müslümanların da elçiler arasında bir ayrıma gitmeden onlara iman ve iktidâ etmeleri,¹²¹ onların hidayet yollarına tabi olmaları¹²² istenilmiştir.

Ancak Eyyûb (as) hakkında aktarılan kıssalarda ne yazık ki onun örnek alınabilecek bir pratiği bulunmamaktadır. Aktarılan ayrıntılara bakıldığında Eyyûb'un (as) hastalığının Allah'tan (cc) geldiği için herhangi bir tedavi yoluna gitmediği, yıllarca bu şekilde kaldığı, zamanla vücudunun kokmaya başladığı, halkın şikâyeti üzerine insanlar arasında yaşamaktan mahrum bırakılıp şehir dışına sürüldüğü ve İsrailoğullarına ait bir çöplüğün yakınında yıllarca sefalet içerisinde yaşadığı anlatılmaktadır. Sabırlı olduğu anlatılmak istenildiyse de rivayetlerde kendisini herkesin terk ettiği çaresizliğinde onu terk etmeyen, rızkını temin için çareler arayan eşinin hatası karşısında sabır gösteremeyip iyileşmesi halinde onu falakaya yatıracağını söyleyen, Allah katında güçlü müminin, güçsüz müminden üstün olduğunu gözetmeyip çaresizliği ve acizliği tercih eden, kendi ve eşi için rızkını temin edecek bir kıvama gelmek için çabalamak yerine eşinin kadın haliyle yiyecek bulmak için çırpınmasına razı olan, Allah katında temiz olanlarla kirli olanların bir olmayacağını bildiği halde buna kayıtsız kalan gibi hakikat ve gerçeklerle bağdaşmayan bir takım tuhaf anlatımlar var. Bu sayılanların örnek alınabilecek bir tarafı bulunmamaktadır. Kaldı ki örneklik, ayakları yere basan insanlar hakkında söz konusu olabilir. Efsanelerle ayakları yerden kesilmiş anlatımlar, logosun değil, mitosun konusu olabilirler. Sonuç olarak

¹¹⁹ el-Ahzâb 33/21.

¹²⁰ **قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ** “İbrahim'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır”. (el-Mümtehine 60/4); **لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ** “İçinizden Allah'ın lûtfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar için onlarda hiç şüphe yok ki güzel bir örneklik vardır.” (el-Mümtehine 60/6)

¹²¹ el-Bakara 2/285.

¹²² el-En'âm 6/90.

Allah Teâlâ'nın övgüsüne nail olmuş olan bir Eyyûb'un (as) örnek alınabilecek hiçbir hatırası bulunmamakta olup konusu kıssa ile Ehl-i kitap ve Müslümanlar tarafından onun örnekliğini berhava edilmiştir.

3.10. Allah Teâlâ'nın Kadın Dövmeyi Meşru Kılması

Eyyûb'un (as) kıssasında sorunlu olan bir diğer kısım ise kadın dövmenin meşru bir uygulama olarak sunuluyor olmasıdır. Aktarıldığına göre Eyyûb (as) eşinin bir hatası üzerine ona kızar ve iyileşmesi halinde ona yüz sopa vuracağına yemin eder.¹²³ Ancak sağlığına kavuştuğunda öfkesi dinmiş ve kendisine çok hizmeti olan vefakâr eşini dövmeye eli varmaz. Ancak kıssada tuhaf bir Allah tasavvuru devreye girmekte ve Eyyûb'un yemininden dönmesini istemeyen, bir şekilde eşini dövme yeminini uygulamasında ısrarcı olan Allah tasavvuru görülmektedir. Oysa elçiler alemlere rahmet olarak gönderilir. Amcası Hz. Hamza'yı katleden Vahşî'yi affedecek kadar engin bir merhamete sahip olan Hz. Muhammed'deki elçilik profili¹²⁴, rivayetler hakikat kabul edildiği takdirde Eyyûb'da (as) bulunmadığı sonucuna ulaşmaktadır. Bu kabul edilemez. Zira Allah Teâlâ onun oldukça sabırlı, son derece iyi ve sürekli Allah Teâlâ'ya yönelen bir kul olduğunu beyan buyurmuştur. Dolayısıyla kıssada ne hatalara karşı acımasız olarak sunulan Eyyûb (as) profili ne de onun şiddet uygulama yeminini yarıda bırakmasından razı olmayan Allah (cc) tasavvuru gerçeği yansıtmaktadır.¹²⁵

Kıssanın dikkat çeken bir diğer yönü de şöyledir: Bilindiği üzere Eyyûb (as) kıssası Hz. Muhammed'e tahkiye edilmektedir. Böylece karşılaştığı sıkıntılarda tıpkı Eyyûb (as) gibi sabır gösterebilir ve aynı şekilde Allah'ın (cc) takdirine mazhar olsun. Yani Eyyûb kıssası eşini asla dövmeyen, eşlerine karşı kırıncı davranışları eleştiren, insanların en hayırlısının eşlerine karşı en hayırlı olanlar olduğunu söyleyen,¹²⁶ Zeyneb bint. Cahş'tan şikayetçi olan Zeyd b. Hârise'ye evliliğin getirdiği sorumluluklar konusunda Allah'tan korkmasını tavsiye eden,¹²⁷ zina ettiğine dair şahsi şahitliği olsa dahi hanımına bir tokat dahi atmasına izin vermeyen ilâhî buyruğa teslim olan,¹²⁸ eşinin sapkın toplumundan yana taraf alıp kocasının

¹²³ Rivayetlere göre şeytanın Eyyûb'u (as) yoldan çıkarmak için sürekli telkinde bulunduğu Eyyûb'un (as) eşi, bir peygamber kızı olduğu nakledilir. Yakup (as) kızı veya tercih edilen görüşe göre Yûsuf'un (a.s.) torunudur. Bir peygamber hanesinden geçen hanım hakkında adeta şeytanın maskarası gibi anlatımların kabul edilmesi mümkün değildir. Bk. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 17/90.

¹²⁴ Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Sakâ - Ebyârî, İbrâhîm (Mısır: Matba'atu Mustafâ el-Bâbî, 1955), 2/72.

¹²⁵ Bazı tefsirlerde Eyyûb'un (as) bu yemininden Allah Teâlâ'nın razı olmadığına dair yorumlar bulunmaktadır. Örneğin bk. Abdullâh İbn Abbâs, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, thk. Meccuddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 383. Ayrıca bk. Hamza Sadan vd., "Kur'an ve Sünnet Bağlamında Doğal Afetlere Karşı Takınılması Gereken Bazı Tutum ve Davranışlar", *Ulum: Dini Tetkikler Dergisi* VI (2023), 1-38.

¹²⁶ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ Tirmizî, *el-Câmi'u'l-Kebîr Sunenu't-Tirmizî*, thk. Şuayb Arnaûd (Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009), "Radâ", 11 (Hadis No. 1196).

¹²⁷ el-Ahzâb 33/37.

¹²⁸ Nûr 24/6-9.

davasını akim bırakmaya yönelik tutumlarından vazgeçmeyen ve sonuçta geride kalanlarla birlikte helakine hükmedilen Lût'un (as) hanımını eşi tarafından dövülmesi emrini vermeyen ilahî düstur¹²⁹ gereği hanımları Allah'ın emaneti olarak görüp¹³⁰ erkeğin şu dünyada sahip olabileceği en büyük hazine olarak takdim eden Hz. Peygamber'e örnek olarak anlatılmaktadır.¹³¹ Ancak kıssaya dair ayrıntılarda anlatıldığı üzere eşini bir hatasında behemehâl dövmekle tehdit eden, bunu da yüz sopa ile şiddetin dozunu en üst perdeden ahdeden bir elçi, Hz. Muhammed'e örnek olarak verilebilir mi? Bu durum, kıssada tedahül olduğunu, sonrakiler tarafından gerçeklerin karartıldığını, yerine hilaf-ı hakikat kurguların yerleştirildiğini açıkça göstermektedir.¹³² Öte yandan yukarıda geçtiği üzere Eyyûb'un (as) Allah Teâlâ'nın adını boş yere ağzına alanlar için kefarete ödeyip onları tezkiye ettiğine dair bir rivayet söz konusudur. Ümmeti için nahoş olarak gördüğü "Allah Teâlâ'nın adını boş yere ağza almayı", bir elçi kendisi için nasıl caiz görebilir, adını boş yere andığını bildiği halde Allah Teâlâ, niçin emrettiği bir hususu çiğneyen elçisini diğer insanlardan farklı tutup adını nahoş bir durum için anmasında Eyyûb'un destekçisi olabilir? Madem Eyyûb (as) Allah Teâlâ'nın adını bir kızgınlık esnasında gereksiz ve bilâhare pişmanlık duyacağı uygunsuzlukta andı, o halde neden ümmetindeki insanlara yaptığı gibi kefareti ödeyip kendisini tezkiye etmedi? Görüldüğü üzere kıssa konuya dair ayrıntısında kendi içerisinde çelişkiler içermekte olup Kur'ân'ın muhtevasıyla bağdaşması mümkün değildir.

Sorunlu olan bir diğer husus ise Eyyûb'un eşine vurmayı ahdedtiği yüz celde meselesidir. Bilindiği üzere Kur'ân'da zina eden kadın ve erkeğe yüz celde vurulması emredilir.¹³³ Ardından Allah (cc) bu celdede bir hafifletme veya cezanın sembolik hale getirilmesi konusunda *اَللّٰهُمَّ اَلْجَزَّ* "Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın."¹³⁴ buyurarak bunu kesin bir dille yasaklamıştır. Ancak kıssaya dair rivayetlere baktığımızda, Allah Teâlâ verilen yeminlerin yerine getirilmesinde hükmün sembolik olarak uygulanmasını bizzat kendisi talep etmektedir. Bu anlatım Kur'ân bütünlüğü açısından sorunlu görünmektedir.

3.11. Mala Mülke Bir Türü Doymayan Eyyûb'un (as) Sonuçta İmtihanı Kaybetmesi

Kıssada kendi içinde çelişki içeren bir diğer husus da Eyyûb'un (as) imtihanının başarısızlıkla sonuçlanmış olmasıdır. Kıssaya göre oldukça zengin olan, birçok mal ve çalışmanı bulunan Eyyûb'un (as), aslında malı ve mülkünden dolayı şükreden bir kul

¹²⁹ el-Ankebût 29/28-33.

¹³⁰ Muslim, *Sahîhu Muslim*, "Haccetu'n-Nebî", 147.

¹³¹ Muhammed Bahaeddin Yüksel, "Adalet Bağlamında İhtilafa Medâr Olan Âyet Yorumları ve Tahlili", *İslâm Medeniyeti Bağlamında Adalet (Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşımlar)*, ed. Ahmet Kamil Cihan - Ali Kuşat (Kayseri: Kimlik, 2024), 20-43.

¹³² Konuya dair isrâiliyyât bilgileri için bk. Komisyon, *et-Tefsîru'l-mevdû'îyyi li-suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ed. Mustafa Müslim (Câmi'atu's-Şârika, 2010), 457 vd.

¹³³ Nûr 24/2.

¹³⁴ Nûr 24/2.

olduğunu, kendisinin ağır bir imtihana tabi tutulması halinde gerçeğin farklı olacağını iddia eden şeytanın iddiası, kıssa sonunda ispatlanmaktadır. Şöyle ki; Eyyûb (as) nihayet imtihan sürecini tamamlar ve rivayete göre yıkanıp içtiği su ile bedeni ve iç hastalıklarından kurtulur. Daha sonra Allah Teâlâ oradan geçen bulutlardan Eyyûb'un üstüne altından çekirgeler yağdırır. Kıssa boyunca malda mülkte gözü olmadığı yoğun bir şekilde tekrarlanan Eyyûb'un (as) gönül zenginliği, kıssanın sonunda iddianın tersi yönünde gerçekleşir ve Eyyûb (as) gökten yağın altın çekirgelerden harman yerine düşenlerle yetinmez, dışarı çıkanları da takip edip onları da toplama gayretine girer. Bunu gören Allah Teâlâ şöyle seslenir: "Ey Eyyûb! Harmanın içine girenlere doymadın mı ki dışarıda kalanları da takip ediyorsun?!" Eyyûb (as): "Bu çekirgeler, benim Rabbimin bereketlerindendir. Ben, ona doyar değilim!" şeklinde cevap verir.¹³⁵

Kıssa, bu çelişkisiyle Eyyûb'u (as) sınavında başarılı göstermiş olmamaktadır, aksine sonuçta şeytanın iddiasında haklı olduğunu ispatlar mahiyettedir. Zira Eyyûb (as) onca mala, mülke ve işçiye sahip olarak geçirdiği imtihanda başarılı gösterilmiş, ancak birçok musibetten sonra mal ve mülk peşine düşmüş birisi olarak perde kapatılmıştır. Bu, Eyyûb'un (as) imtihanında başarılı değil, başarısız olduğunu gösteren bir detaydır.

3.12. Eyyûb'un (as) Başına Gelen Nusb ve Azâb'ın Hastalıkla İlişkilendirilmesi

Kıssaya dair rivayetler, Eyyûb peygamberin Rabbine "Bana şeytan nusb ve azâb ile dokundu." şeklindeki duasında dile getirdiği nusb ve azâb'ı, şeytanın kendisine ilkâ ettiği hastalıkla ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla Eyyûb (as), maruz kaldığı "hastalıktan" kurtulmak için Allah Teâlâ'ya seslenmektedir. Ancak Eyyûb'un (as) Allah Teâlâ'ya istimdatta bulunduğu nusb ve azab'tan maksadın hastalık olması, bu bağlamda düşünülemez. Zira; (i) Şayet bir hastalık içinde bulunuyor ve bu sebeple Allah Teâlâ'ya sesleniyorsa, hastalığı şeytana nispet etmesi mümkün değildir. Zira kıssaya dair nakledilen rivayetlerde Eyyûb (as) söz konusu hastalığının Allah Teâlâ'dan gelmiş bir takdir olduğu kanaatiyle yıllardır hiçbir itiraz ve dua da bulunmayıp sabretmiştir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'dan geldiğine inandığı bir hastalığı şeytana nispetle anmış olması düşünülemez. (ii) Diğer yandan Eyyûb (as) maruz kaldığı hastalığı Allah Teâlâ'nın bir imtihanı olarak görüyor ve bu sebeple hiçbir itirazda bulunmadan haline rıza gösterip yedi veya on sekiz yıl hastalığına sabır gösteriyor. Bu durumda Eyyûb'un (as) başına gelen sıkıntıyı "azâb" olarak isimlendirmesi de mümkün değildir. Ancak ilgili ayette Eyyûb (as) başına gelen şeyi "azâb" olarak isimlendirmektedir. Bu durum, nusb ve azab'ın hastalıkla ilişkilendirilmesinin isabetli olmadığını göstermektedir. (iii) İlgili ayette Eyyûb (as) Allah Teâlâ'dan istimdat etmekte, dua ve niyazda bulunmaktadır. Ancak hastalığın şeytanla ilişkilendirilmesi dua formatı için uygun bir ifade tarzı değildir. Bütün bunlar, Eyyûb'un (as) başına gelenin "hastalık" olmadığını, farklı bir durum olduğu konusunda bize ipucu vermektedir.

¹³⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/77; Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem İbn Kesîr, *el-Kâmil fî t-târîh*, thk. Omer Abdüsselâm (Beyrût: Dârul-Kitâbi'l-'Arabî, 1997), 1/118; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 1/319.

Kıssanın hastalıkla ilgili olamayacağını gösteren bir başka durum şöyledir: Kıssada anlatıldığı şekliyle kabul edildiği takdirde, samimiyeti, dürüstlüğü test edilen¹³⁶ Eyyûb (as) örneği, Hz. Muhammed'e örnek olarak gösterilmektedir. Ancak Hz. Peygamberin Allah Teâlâ'ya karşı samimiyeti, dürüstlüğü açısından içine düştüğü veya düşeceği bir durum söz konusu değildir ki örnek gösterilmiş olsun! Özellikle ilgili kıssanın nüzul zamanı göz önünde bulundurulduğunda Hz. Muhammed'in davetine karşı sırt dönen, hatta şiddetle karşılık veren müşriklerin peygamber ve inananlarda açtığı derin psikolojik yıkım ve tükenmişliğe sabır ve azim açısından örnek gösterilmektedir. Yani Eyyûb'un örnekliliği, kulluğu test edilecek olan Hz. Peygamber için değil, Mekkeli müşriklerin, Resulullah'ın risâletine karşı duyarsız ve saldırgan tavırları karşısında kendisi ve inananların içine düştüğü nusb ve azâb'a benzerliği üzerinden Eyyûb'un (as) kıssası örnek gösterilmiştir. Dolayısıyla kıssanın mevcut izahının karşılığı, Hz. Peygamberde bulunmamaktadır. Bu sebeple söz konusu kıssanın muhtevasında tedahül olduğu anlaşılmaktadır.

Belirtilenlerle iktifa edeceğimiz söz konusu kıssa hakkında, Endülüslü müfessir İbnü'l-Arabî'nin şu tespiti meseleyi özetler gibidir: “Eyyûb'un (as), Allah Teâlâ'nın kendisine şifa vermesi halinde eşine kesinlikle celde vuracağına dair yaptığı yemini konu edinen kıssa, sahih olamaz. Tirmizî'nin rivayetlerine dayanan bu nakillere dayanılarak bir hükme varılması da doğru değildir. Bu konu üzerinde durmanın ve çeşitli tevil mekanizmalarıyla kıssayı kabul edilebilir duruma getirmenin veya delilleri birleştirerek diğer rivayetlerle uzlaştırmaya çalışmanın bir faydası yoktur.”¹³⁷

4. Hz. Eyyûb'un (as) Başına Gelen Sıkıntıya Dair Farazî Bir Yaklaşım

Yukarıda akla gelebilecek birkaç husus üzerinden Eyyûb'un (as) kıssasına dair anlatılanların gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu dile getirilmiştir. Kıssanın baştan sonra birçok farklı izahlarla kendi içinde muhtelif anlatımlar, kıssanın oldukça sağa sola çekştirildiğini, manipüle edildiğini, “olandan” “olması gerekene” taşınarak büyük değişim ve dönüşümden geçirildiğini göstermektedir. Konu, gaybî bir konu olması hasebiyle vahiy bilgisi olmadan konu üzerinde konuşmak mümkün değildir. Eyyûb'un (as) başına gelen sıkıntıyı ancak Kur'ân'ın bize verdiği malumatlar üzerinden okuyabilir ve tespit edebiliriz. Ancak bilindiği üzere Kur'ân'da, Eyyûb (as) hakkında oldukça kısıtlı bilgi verilmiştir. Bu da konunun tam olarak tespitini son derece zorlaştırmaktadır. Ancak konuya dair birkaç ayetin muhtevasında verilen bilgiler, en azından Eyyûb'un (as) başına gelenlerin ne olamayacağına dair sağlam ipuçları vermektedir. Örneğin ilgili âyetlere baktığımızda, âyetin anlaşılması ve hatalı yoruma düşülmemesi açısından bize üç muhkem sabitenin verildiğini görmekteyiz. Bu üç muhkem sabiteye aykırı yorum yapmak isabetli bir yaklaşım olmayacağı gibi, ayetlerin tahrifine de neden olacaktır. Bu üç muhkem sabite **إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا** âyetinde geçtiği üzere şunlardır: (i) Biz onu sabırlı bulduk. (ii) O ne güzel bir

¹³⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/514.

¹³⁷ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4/71.

kuldur. (iii) O Allah'a çok yönelen birisi idi. Buna göre Eyyûb'un (as) *sabrı, ahlakı ve kulluk bilinci* Allah Teala'dan onay almış ve övgüsüne mazhar olmuştur. Dolayısıyla Allah Teala'nın, Eyyûb'da mevcut olduğuna şahitlik yaptığı bu üç haslete aykırı bir yorum, düşünce veya çıkarım kesinlikle kabul edilemez. Yukarıda birkaç hususta izah ettiğimiz hususlar, işte bu üç muhkem sabiteye aykırılıklar içermektedir. Bütün bunlar, olayın rivayetlerde aktarıldığı gibi olmadığına dair ip uçları vermektedir. Bununla birlikte olayın hakikatte nasıl gerçekleştiğine dair, maalesef kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Fakat, anlatıların hangisinin olamayacağına dair bu üç sabite üzerinden bir yorum yapmak mümkündür.

İlgili ayetlerin geçtiği Sâd Sûresi'nde konuya şöyle giriş yapılır: *وَإِذْ كُنَّا عَبْدًا لَّيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ* “Kulumuz Eyyûb'u da an. O, rabbine, ‘Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir.’ diye seslenmişti.”¹³⁸ Yukarıda da izah edildiği üzere tefsirlerde ayet, kıssada da anlatıldığı üzere şeytanın kıskançlığı nedeniyle Eyyûb'un (as) imtihana tabi tutulmasını istemesi üzerine (sözde) Allah Teâlâ'dan aldığı yetki (السلطان) ile Eyyûb'u (as) türlü belalara maruz bırakmasını konu edinmektedir, şeklinde anlaşılmıştır. Oysa ayet bundan bahsetmemektedir. Zira ayette geçen şeytan, bilindik anlamda Allah Teâlâ'nın secde emrine karşı çıkan şeytan değildir. Ayetin anlaşılmasında *النُّصَب* ve *العَذَاب* kelimeleri önem arz etmektedir.

Nusb/*النُّصَب* ve Nasab (*النَّصَب*) kelimeleri “yorgunluk” anlamındadır. Dolayısıyla yukarıdaki ayette Eyyûb (as), şeytanın kendisine yorgunluk verdiği için maruz kaldığı sıkıntıdan bahsetmektedir. Aynı anlamda kullanılan bir diğer ayet de şöyledir: *لَا يَمَسُّنَا فِيهَا* “Orada artık biz ne bir yorgunluk duyuyoruz ne de bize bir bıkkınlık gelir.”¹³⁹ Her iki ayette de kelime dünyevi meşgalenin bedene verdiği yorgunluğa göndermede bulunmaktadır.¹⁴⁰ Kelimenin en-Nasab (*النَّصَب*) formu da şu ayette olduğu gibi “yorgunluk” anlamındadır: *فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ إِنِّي غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا* “Oradan uzaklaştıklarında Mûsâ genç adama, ‘Yiyeceğimizi getir. Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük.’ dedi.”¹⁴¹ Bu ayet de dünyevî meşakkatin verdiği bedenî bir yorgunluk ve o yorgunluğun verdiği sıkıntıya işaret etmektedir.

Ayette geçen *azâb* (العذاب) kelimesi şiddetli *acı, elem ve ağrı* anlamına gelmektedir. Kelime hem dünyevî hem uhrevî anlamda kullanılmaktadır. Ayetteki kullanımı dünyevî anlamda olup Kur'ân'da bu anlamdaki kullanımına Hz. Musa ve firavun arasında geçen olay güzel bir örnektir. el-A'râf Sûresi'nde beyan buyurulduğu üzere firavun Hz. Musa'nın risâletine ve davetine olumlu cevap vermediği gibi inananlara baskı ve şiddet de

¹³⁸ Sâd 38/41.

¹³⁹ Fâtır 35/35.

¹⁴⁰ Ebu'l-Kâsım İsfahânî Râgıb, *Mufredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 807-808.

¹⁴¹ el-Kehf 18/62.

uygulamaktadır. Firavun, Musa'nın (as) gösterdiği mucizelere tanıklık etmiş olmasına rağmen iman etmez. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: فَارْمِلْنَاهُمْ عَلَىٰ أَعْيُنِنَا وَالصَّفَاحِ وَالدِّمِ أَيَّاتٍ مُّفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ. وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَىٰ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ. فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ دَعَا لَنَا رَبُّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ. إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْغَوَىٰ إِذَا هُمْ يَنْتَكِبُونَ. Biz de açık seçik mucizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler. Pislik (الرجز) üzerlerine çökünce, "Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için rabbine dua et! Eğer bizden (الرجز) kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz" derlerdi. Ulaşacakları bir müddete kadar onlardan o pisliği (الرجز) kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönerlerdi."¹⁴² Dikkat edilirse ayette başa gelen musibet pislik/الرجز kelimesiyle tanımlanmıştır. İşte bu pisliği Allah Teâlâ bir başka ayette azâb olarak tanımlıyor: فَوَقَّيْهِ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَا مَكَرُوا وَخَاقٍ بِآلٍ فِرْعَوْنَ سَوَاءُ الْعَذَابِ. النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ. Nihayet Allah, onların kurdukları kötü tuzaklardan bu kişiyi korudu; Firavun ailesini ise şiddetli bir azâb kuşatıp yok etti. Onlar, sabah, akşam bu azâba maruz bırakılacaklar. Kıyamet koptuğunda ise, 'Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!' denilecek."¹⁴³ Bu ayette "azâb" kelimesi hem dünyada başlarına gelen ve sabah, akşam maruz kaldıkları dünyevî azâb anlamında hem de uhrevî azâb anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla dünyevî sıkıntılar da azâb olarak kullanılmıştır. Eyyûb (as) kıssasında da dile getirilen azâb, dünyevî azâbtır; kaldı ki Eyyûb (as) da henüz hayattadır zaten.

Gerek nusb (yorgunluk) ve gerekse azab (yorgunluk nedeniyle içine düşülen sıkıntının hissettirdiği acı, elem) kelimelerinin kullanımı, ayette geçen şeytanın, Allah Teâlâ'ya asi olan şeytan olmadığını göstermektedir. Zira nusb ve azâb dünyevî ve hissî unsurlara delalet etmektedir. Şeytanın ise fizikî bir zarar verme imkân ve salâhiyeti bulunmamaktadır. Nitekim bu ayetin tefsiri olan diğer ayette şeytanın adı dahi geçmez: وَأَيُّوبُ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَيُّ مَسَّنِي الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ "Eyyûb'u da an! Hani rabbine, 'Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün.' diye niyaz etmişti."¹⁴⁴ Önceki ayette dokunan şey "şeytan" olarak tanımlanmışken, burada dokunan şeyin "ed-Durr" olduğu ifade edilmektedir. Her iki ayet birbirini tefsir etmektedir. Hangisi esas alınıp diğerini gidilse, sonuç aynı çıkmaktadır. Bu ayette "ed-Durr" kelimesinin diğer ayetteki açılımı "şeytanın nusb ve azab ile dokunması" olarak açıklanmış, bu açıklamanın tamamının karşılığı da diğer ayette "ed-Durr" olarak izah edilmiştir. Yani ortada Allah Teâlâ'ya baş kaldıran bildiğimiz şeytanın varlığı söz konusu değildir. Şu hâlde "ed-Durr" kelimesi ne anlam ifade etmektedir, onun tespiti önem arz etmektedir.

¹⁴² el-A'râf 7/133-135.

¹⁴³ el-Mümin 40/45-46.

¹⁴⁴ el-Enbiyâ 21/83.

ed-Durr/الضرر, ister manevî isterse fizikî olsun, “kişinin içinde bulunduğu kötü hal” demektir.¹⁴⁵ Kimi ayetlerde kelime zıt anlamlı olarak kullanılmış ve böylece aslî manası da tebellür etmiştir. Örneğin نَفْعًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا “Onlara şöyle de: ‘Size bir zarar gelmesini isterse veya size iyilik etmeyi murat ederse, sizin için Allah’a karşı herhangi bir şey yapmaya kimin gücü yeter?’”;¹⁴⁶ وَأَنْ يَمْسَسَكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَأَنْ يَمْسَسَكَ “Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur; ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kadirdir.”¹⁴⁷ ayetlerinde ve bu arada kelimenin geçtiği diğer ayetlerde bu temel anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁸

Madem ayette geçen dünyevî bir yorgunluk ve sıkıntının (النصب) verdiği elem ve acı (العذاب) kastedilmektedir “O halde ayette geçen ‘şeytan’ kelimesi neyi ifade etmektedir?” sorusu akla gelmektedir. Bunu görmek için de mutlaka ve kaçınılmaz olarak Kur’ân metninin teşekkül ettiği nüzul dönemi Arap kültürüne rücu edilmesi gerekmektedir.

Arap muhayyilesinde çirkin ve ürkütücü olan, gizemli ve tekin olmayan, karanlık ve güvenilir olamayan hemen her şey cin/şeytan olarak yorumlanmıştır. Bu sebeple ürkütücü ve tehlikeli buldukları her hayvanı da cin/şeytan ile ilişkilendirmiştir. Bu tutumun yansımalarını bazı rivayetlerde de görmek mümkündür. Örneğin: “Kara köpek şeytandır.”;¹⁴⁹ “Tüm kara köpekleri öldürünüz. Çünkü onlar şeytandır.”; “Eğer köpekler bir ümmet olmasaydı öldürölmelerini emrederdim. Lakin bir ümmeti helak etmekten korktum. Siz onlardan her bir siyahını öldürün, çünkü o şeytandır.”¹⁵⁰ “Koyun ağılında namaz kılın ama deve yatağında kılmayın. Biliniz ki o şeytandan yaratılmıştır.”¹⁵¹ “Kim bir keleri ilk vuruşta öldürürse, ona yetmiş sevap vardır; ikinci vuruşta öldürürse öncekinden daha az, üçüncü vuruşta öldürürse öncekinden daha az sevap alır.”;¹⁵² Keler İbrahim’in ateşini körükleyen şeytanın ortağıdır.¹⁵³ Cinler/şeytanlar en çok yılan kılığına girerek onların

¹⁴⁵ Râgıb, *Mufredâtü elfâzî'l-Kur'ân*, 503.

¹⁴⁶ el-Fetih 48/11.

¹⁴⁷ el-En'âm 6/17.

¹⁴⁸ Bk. el-Bakara 2/102; el-Mâide 5/76; el-En'âm 6/71; el-A'râf 7/188; Yûnus 10/12, 18, 49, 107; Yûsuf 12/88; er-Ra'd 13/16; en-Nahl 16/53; el-İsrâ 17/56, 67; Tâhâ 20/89; el-Enbiya 21/66; el-Hac 22/12-13; el-Mû'minûn 23/75; el-Furkân 25/3, 55; eş-Şuarâ 26/73; er-Rûm 30/33; Sebe' 34/42; Yâsîn 36/23; ez-Zümer 39/8, 38, 49; el-Cin 72/21.

¹⁴⁹ Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud*, "Kitâbu's-Salât", 110 (Hadis No. 702); Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Gazvîni İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Şuayb Arnaûd (Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009), "Kitâbu's-Sayd", 1 (Hadis No. 3200-3201).

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2001), 27/343 (Hadis No. 16788), 34/168, 169, 176, 181 (Hadis No. 20547, 20547, 20561, 20571); Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Muhammed Ali Sönmez, Halis Aydemir (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2012), 5/188 (Hadis No. 4233).

¹⁵¹ İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*, "Mesâcid", 12 (Hadis No 769).

¹⁵² Muslim, *Sahîhu Muslim*, "Kitâbu's-Selâm", 38 (Hadis No. 2240); Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud*, "Kitâbu'n-Nevm", 175, 176 (Hadis No. 5263, 5264).

¹⁵³ Ebu Osmân 'Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1434), 1/201. Câhiz'in

suretinde görünür. Zira tıpkı maymun ve domuzların Yahudilerin mesh edilmiş hali olduğu gibi yılanlar da şeytanların mesh edilmesi sonucu dönüştükleri bir varlıktır.¹⁵⁴

Birkaç örneği arz edilen nüzul öncesi Arap cin/şeytan algısı, korktuğu ve ürktüğü hemen her şeyi şeytan üzerinden izah etme teâmülündedir. Bu durum hem günlük konuşmalarında hem de edebiyatlarında tekerrür eden bir gerçektir. Kur'an da bu algı üzerinden meramını anlatmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ, Yûsuf'un (a.s.) kardeşleri ile arasının bozulmasını bu algıya sahip muhataplarına izah ederken Yûsuf'un sözünü şu formatta aktarır: “*Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra; Rabbim beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu.*”¹⁵⁵ Oysa Yûsuf (as) ile kardeşleri arasını bozan şeytanın kendisi değildir. Hile ve tuzaklarıyla bunu planlayıp uygulayan kardeşlerinin kendisidir. Lakin ifade Arap muhayyilesine uygun bir formda aktarılmıştır. Yine Allah Teâlâ, ilim verdiği kul ile bulaşmak için yolculuk yapan Hz. Musa'nın acıktığında yemek için yanlarında getirdikleri balığı getirmesini Yûşa'ya söylediğinde, onun dilinden “*Doğrusu onu sana söylememi bana ancak şeytan unutturdu.*”¹⁵⁶ diyerek unutmama işini şeytana nispet etmiştir. Oysa şeytanın bunda bir dahli yoktur. Aynı anlatım biçimini yanlışlıkla Firavunun soyundan birisini öldüren Hz. Musa'nın dilinden “*Bu, şeytanın işidir.*”¹⁵⁷ sözüyle aktarmıştır.¹⁵⁸ Oysa o kişinin ölümüne sebep olan şeytanın kendisi değil, Hz. Musa'nın attığı tokattır. Bütün bu kullanımların sebebi, muhatabın dili ve o dilin dayandığı kültürün ifade biçiminin bu şekilde olmasından dolayıdır. İşte aynı anlatım biçimini Allah Teâlâ burada da Eyyûb'un (as) başına gelen bir sıkıntıyı ifade için yine aynı üslupta aktarmaktadır. Eyyûb'un (as) söz konusu duasını aktaran iki farklı ayet de kastedilenin şeytanın bizatihi varlığının olmadığını açıkça göstermektedir. Bir ayette şeytana nispet edilerek başa gelen sıkıntı ve verdiği ızdıraptan bahsedilirken, diğerinde başına gelenin sadece ed-Durr, yani dünyevî sıkıntı olduğu belirtmektedir.

Buradan ulaşılabilecek sonuca göre Eyyûb (as) dünyevi bir sıkıntıyla karşılaşmış ve bunun için de Allah Teâlâ'dan yardım niyaz etmiştir. Şu hâlde bu sıkıntı ne olabilir? Eyyûb (as) nasıl bir sıkıntıya düşmüştü ki bu sıkıntı Arap algısına uygun olarak “şeytan” şeklinde isimlendirilmiştir; Eyyûb'un (as) şeytan dediği sıkıntı ne idi?

Kur'an'da geçen kıssa ne yazık ki son derece özlü ve ayrıntıdan uzak olduğu için bunu kesin olarak tespit etme imkânı bulunmamaktadır. Dolayısıyla konu gaybî bir konu taalluk etmekte olup söylenilecek her söz *recmen bi'l-gayb* olacaktır. Ancak Kur'an ile bağdaşması

kelerin öldürülmesi konusundaki rivayete yönelik metin tenkidi için bk. Yüksel, “Cin Algısı”, 2/155.

¹⁵⁴ Süleymân b. Ahmet b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd Selefi (Kâhire: Dârü İbn Teymiyye, 1994), 11/341 (No. 11946). Arap düşüncesinde cin/şeytan algısının ayrıntısı için bk. Saadetin Merdin, *Cinler Bağlamında Teolojinin Mitolojiden Arındırılması* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 111-142.

¹⁵⁵ Yûsuf 12/100.

¹⁵⁶ el-Kehf 18/63.

¹⁵⁷ el-Kasas 28/15.

¹⁵⁸ Örneklemeler için bk. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 17/85.

mümkün olmayan birtakım anlatımlarla Eyyûb'un (as) hayatı ve hatırasının kirletilmiş olması, olayın hangi koordinatlarda olabileceğine dair kesin olmayan, ihtimal üzerinden bir çizim yapmayı da lüzumlu kılmaktadır. Bunun için de elde mevcut verilerden hareket etmekten başka çare bulunmamaktadır. Biz olayın şu veya şu dolaylarda gerçekleşmiş olmasının imkân dahilinde olduğunu, bunun hiçbir kesin yargıya mesnet olamayacağını, yaptığımız şeyin ayetlerin sunumu dışında hiçbir verinin olmadığı bir cam üzerinde iz bırakmayan bir çizimden ibaret olduğunu belirterek ifade edecek olursak; konuya dair aktarılan bazı rivayetlerden Eyyûb'un (as) uzun bir yolculuğa çıktığına dair nakledilen rivayet¹⁵⁹ üzerinden bir yaklaşımda bulunabiliriz. Bu, tıpkı maruz kaldığı kıtlık nedeniyle evlatlarını yiyecek bulması için Mısır'a gönderen Yakub'un (as) kıssasında olduğu gibi kıtlık nedeniyle midir yoksa başka bir sebeple mi olmuştur, bunu bilemiyoruz. Lakin bir yolculuk yaptığını dair bazı veriler bulunmaktadır. Kimi rivayetlerde bunun firavunun daveti ile olduğu söylene de bunu teyit etmek mümkün değildir. Eyyûb (as) gittiği yerde ne kadar kaldı ve ne kadar süre sonra ailesine dönmek istedi, bunların tespiti mümkün değildir. Ancak ayette bahsedilen olayın dönüş yolunda gerçekleşmiş olması muhtemeldir.¹⁶⁰

Muhtemelen geçtiği coğrafya onun elindekini, avucundakini tüketmesine, susuz kalmasına ve ailesine kavuşmasına engel olacak bir keyfiyettedir. Nüzul dönemi Arapları açısından çöl, türlü tehlikeleri barındığı, esen rüzgarlarıyla tepe ve vadilerin sürekli hareket ederek yer değiştirdiği ve orada susuz kalmanın ölüm anlamına geldiği bir yerdir. Çöl, onlar için yabancı bir unsur değildir, aksine hayatlarının bir parçasıdır. Araplar, çöle ait birçok unsuru şeytan ile ilişkilendirdikleri gibi, çölde susuz kalmayı da şeytanla ilişkilendirmişler: Onlar çöl susuzluğuna Şeytân'u'l-felât/شیطان الفلاة demişlerdir.¹⁶¹ İşte bu algıya sahip dönem insanlarına Allah Teâlâ, Eyyûb'un (as) dilinden derdini, maruz kaldığı sıkıntıyı şeytanla ilişkilendirerek onların kültür kodlarına uygun olarak nakletmektedir. Dönüş yolunda karşılaştığı bu sıkıntıyı *nusb* olarak isimlendirmesini biz, yine bir yolculuğu esnasında karşılaştığı yorgunluk ve sıkıntıyı yine *nusb* ile izah eden Musa'nın (as) şu ifadesinde de görmekteyiz: “فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتْنِهِ إِنَّا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا” *Oradan*

¹⁵⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 10/60; İbn Kesîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, 1/116. Ayrıca bk. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/307.

¹⁶⁰ İlginçtir, Tevrat'ta da Eyyûb'un (as) bir yolculuğa çıktığını ve zenginliğini kaybettiği, ancak daha sonra Allah Teâlâ'nın onu eski zenginliğine tekrar kavuşturduğuna dair farklı bir tercümede şu ifadeler göze çarpmaktadır: “Eyyûb, dostları için dua ettikten sonra, Eyyûb'un sürgününü Rabb döndürdü. Ve Rabb o'nu eski gönencine kavuşturup o'na önceki varlığının iki katını verdi” *Kutsal Kitap*, “Eyyûb”, 42:10.

¹⁶¹ Ahmed Rızâ, *Mu'cemu Metni'l-Luga* (Dimaşk: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1958), 3/324; Abdulhamîd Ömer Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-Arabiyyeti'l-mu'âsira* (Kâhire: Âlemu'l-Kutub, 2008), 2/1256; Komisyon, *Mu'cemu'l-Vasîd* (Kâhire: Mecme'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1972), 1/483. (شیطان الفلاة: العطش). Benzer yorum için bk. Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu* (İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, 1955), 2/713.

uzaklaştıklarında Mûsâ genç adama, ‘Yiyeceğimizi getir. Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun/نَحْبَا دُشْتُكُ’ dedi.”¹⁶²

Ölümle yüz yüze gelen Eyyûb (as), Rabbine istimdatta bulunur. Allah Teâlâ onun duasını kabul buyurur: وَأَيُّوبُ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ. فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ. “Eyyûb’u da an! Hani rabbine, ‘Başıma bu sıkıntı geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün’ diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik ve sıkıntısını giderdik.”¹⁶³ Eyyûb’un (as) bu duasını hüsnü kabul buyuran Allah Teâlâ, onun için bir mahreç gösterir ve bunu da yine sebeplere bağlar. Zira o, yakında bulunan ve ulaşabileceği bir mesafede bulunan suya yakın bir mesafeye kadar gelmiştir zaten. Ancak tükendiği gücünü ve yitirdiği ümidini tekrar toparlayarak yola düşmesi, menzile ulaşması gerekmektedir. Allah Teâlâ onun duasına şöyle karşılık verir: أَرْكُضْ بِرَجْلِكَ هَذَا مَغْسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ serin bir su!”¹⁶⁴ Burada أَرْكُضْ بِرَجْلِكَ ifadesi önem arz etmektedir.

Dilbilim mütehasısı Nahhâs أَرْكُضْ kelimesinin manasına dair şu önemli bilgileri aktarır: Muhammed b. Yezid الرُّكُضْ kelimesinin “tahrik/hareketlendirmek, harekete geçirmek” anlamına geldiğini belirtmiştir. Bir diğer mütehasısı Asmâî de kelimenin Arap dilinde “رَكَضْتُ الدَّابَّةَ / Deveyi hareket ettirdim/deveyi sürdüm.” şeklinde kullanıldığını, ancak bunun aksine “رَكَضْتُ هِيَ / Deve hareket etti.” şeklinde bir kullanımın olmadığını belirtmiştir. Zira الرُّكُضْ kelimesi, sürücüsünün deveyi ayaklarıyla mahmuzlayıp sürmesi, hareket ettirmesi anlamına gelir. Devenin hareket edeceği yöne yönlendirilmesinde devenin bir dahli yoktur. Kelimenin bu yöndeki kullanımına dikkat çekenlerden birisi de Sîbeveyh’tir. O şöyle demiştir: رَكَضْتُ الدَّابَّةَ فَرَكَضْتُ هِيَ “Deveyi mahmuzlayıp hareketlendirdim, o da hareket edip yürüdü.” denilir. Tıpkı كَرِئْتُ الْعِظْمَ فَجَرَبْتُ “Kırık/çıkık kemiği tedavi ettim, o da iyileşti.” veya وَحَزْنَتْهُ فَحَزَنَ “Onu üzdüm, o da üzüldü.” denildiği gibi.¹⁶⁵ Kelimenin manası üzerinde tahlilde bulunan İsmâîl Hakkı Bursevî, kendisinin de katıldığı Râğib İsfahânî’nin şu isabetli tespitini aktarır: “Ayağımı yere vur! / أَرْكُضْ” ifadesi (isim şekli: الرُّكُضْ), yere ayakla kuvvetlice vurup bastırmak demektir. Fiil, binekli birine nispetle kullanılırsa, رَكَضْتُ الْفَرَسَ “Atı mahmuzladım, yürüttüm.” örneğinde olduğu gibi “bineği mahmuzlamak, koşmaya teşvik etmek” anlamına gelir. Eyyûb’a (as) verilen emirde olduğu gibi bineksiz birine nispetle kullanıldığında ise “ayağı yere basmak, yani ayağı yürüme ile hareketlendirmek” anlamındadır.¹⁶⁶ Zemahşerî de الرُّكُضْ kelimesinin “ayakla

¹⁶² el-Kehf 18/62.

¹⁶³ el-Enbiyâ 21/83-84.

¹⁶⁴ Sâd 38/42.

¹⁶⁵ Ebû Ca’fer Nahhâs, İrâbu’l-Kur’ân, thk. Abdulmun’im Halîl İbrâhîm (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1421), 3/312.

¹⁶⁶ Bursevî, Rûhu’l-beyân, 8/41.

bineğini mahmuzlamak, hızla koşması için hayvanını dürtmek, mahmuzlamak” (الرَّكُضُ:) anlamında olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷

Kimi cahil sûfi çevreler “ayağını yere vur” ifadesinden raks etmenin cevazına delil çıkarmış olsa da¹⁶⁸ Kur'ân'da اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ ifadesinin farklı kullanımlarında cümle وَإِذَا ضَرَبْتُمْ (اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ) ve ayağı yere vurmak (وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ) şeklindeki bu kullanımlardan maksat, ayağın yere sabitlenmesi anlamıdır ki bununla da o yolda ayağın uzunca bir süre yola koyulacağı, yani yolda, seferde olunacağı; daha açık bir ifade ile “yola çıkmak” anlamı kastedilir. Dolayısıyla her iki ifade de “yola çıkmak” anlamında ortak bir kullanıma sahiptir. Buradan hareketle Allah Teâlâ, Eyyûb'dan (as) menzile ulaşması için yürümeye devam etmesini istemektedir.

Eyyûb (as) bu emir üzerine yürümeye devam eder ve nihayetinde yakınında bulunan bir su kaynağına ulaşır. Ondan içerek ölümün pençesinden kurtulur. Çölün harareti nedeniyle hem yıkanır hem de içerek susuzluğunu giderir. Onu bu nimete kılavuzlayan Allah Teâlâ bunu şöyle aktarır: اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ [Biz Eyyûb'a] ‘Ayağını hareketlendir/yola devam et’, (dedik.) [Suya ulaştığında] ‘işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!’¹⁷⁰

Allah'ın (cc) inayetiyle yurduna dönebilen Eyyûb (as), aradan geçen uzun zaman sonra Allah Teâlâ ona, ailesine ve hanedanına bu süre zarfında katılan torunlarına kavuşmayı nasip eder. Bu durum ayette şöyle ifade edilir: وَأَتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذَكَرَى لِلْعَابِدِينَ “Ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik.”¹⁷¹ Ailesine kavuşan Eyyûb'un (as) maddi durumunun iyi olmadığı, sonraki ayetten anlaşılmaktadır. Fakat Eyyûb (as) pes etmez ve ekip biçmesi ve yeniden geçimini yoluna koyacağı tarım faaliyetlerine koyulması kendisine emredilir. O, çalışmaktan, toprak ile uğraşmaktan ve rızkını kendi elleriyle teminden imtina ve haya eden birisi olmadığı, olayın devamını aktaran şu ayetten anlaşılmaktadır: “Eline [ekip dikebileceğin yeşillik türünden] bir demet al da onunla yola koyul (işe başla!). Sakın vaz geçme.”¹⁷² Biz

¹⁶⁷ Zemahşerî, el-Keşşâf, 1947, 3/105.

¹⁶⁸ Sakâ, Kıssatu Eyyûb fi't-Tevrâat ve'l-İncil ve'l-Kur'ân, 20-21.

¹⁶⁹ en-Nisâ' 4/101; el-Mâide 5/106. Benzer anlam için bk. en-Nisâ' 4/94.

¹⁷⁰ Sâd 38/42.

¹⁷¹ el-Enbiyâ 21/84; Sâd 38/41.

¹⁷² Ayette geçen وَلَا تَخْنُتْ ifadesi tefsir ve meâllerin çoğunda “Yeminini bozma!” şeklinde anlaşılmıştır. Ancak Fatih Orum, ayette geçen لَا تَخْنُتْ ifadesinin yemini bozmak ile bir ilgisinin olmadığını, الْجَنَّتْ kelimesinin “günah” anlamında olduğunu, aynı zamanda Kur'ân semantiğinde kelimenin “yemini bozmak” anlamında hiç kullanılmadığını, Kur'ân'da “yemini bozmak” anlamında kullanılan kelimelerin kesmek/القطع ve bozmak/النقض kelimeleri olduğunu, bu durumda kelimenin, bulunduğu bağlamda “yemin” değil, “günah” ile ilişkilendirilmesinin isabetli olacağını belirtmiştir. Bk. Fatih Orum, Âyetlerin Başına Gelenler (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2019), 69-89. Ancak biz kelimenin farklı manaları arasında gerek haktan batıla veya batıldan hakka meyletmek ve gerekse sosyal hayattan soyutlanıp ruhbanlık anlamında ibadete çekilme (tehamnüs/التحنُّت) anlamından hareketle işinde gevşeklik gösterme

onu sabırlı bulduk. O ne güzel bir kuldur. O Allah'a çok yönelen birisi idi.”¹⁷³ Kuşkusuz her şeyin hakikatini mahzâ Allah Teâlâ bilir.

Sonuç

Yapmış olduğumuz bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Eyyûb'un (as) hayatına dair Kur'ân'da oldukça mahdud bir anlatım vardır. Dört surede; kimi yerde sadece adı, kimi yerde ise bir, iki ayetle temas edilen Eyyûb'un (as) kıssasına dair maalesef yeterli bilgiye ulaşma imkânı bulunmamaktadır. Bununla birlikte ayette geçen ve onun *sabrını*, *ahlakını* ve *kulluk bilincini* takdir eden bilgiler, bize muhkem sabiteler sunmaktadır. Bu muhkem sabitelerle, onun hayatına dair aktarılan bilgilerin hakikat ifade etmeyen kısımlarını tespit etme imkânı bulunmaktadır.

Eyyûb'un (as) hayatına dair nakledilen bilgiler baştan sona ihtilaflı veriler içermektedir. Kısa da olsa onun hakkında Kur'ân'da verilen sabiteler üzerinden bu verilere baktığımızda, anlatılanların Kur'ân'ın muhtevası ile büyük oranda uyuşmadığı görülmüştür. Çalışmada, Kur'ân'da ele alınan nübüvvet görev ve misyonu, cin ve şeytana dair tanımlamalar, ilâhî teâmül, dinî hükümlerin muhtevası, Allah Teâlâ'nın mülkündeki hakimiyet ve tasarrufu gibi birtakım ilkeler ışığında kıssaya dair ayrıntılar kritik edilmiş ve sonuçta kıssanın, Kur'ân'ın ortaya koyduğu sabitelerle bağdaşmayan birçok unsur içerdiği tespit edilmiştir.

Bununla birlikte tefsirlerin bu rivayetleri konuya değinen ayetlerin tefsiri mahiyetinde muhtevasına taşıdığı görülmüştür. Bu durumun, müfessirler tarafından kıssanın detaylarını Kur'ân bütünlüğünde tahlil etmediği, bir teste tabi tutmadığını göstermektedir. Kaynağı isrâiliyyât bilgilerine dayanan söz konusu rivayetlerin Kur'ân muhtevası açısından incelenmemiş olmasının, sonuçta ilgili ayetlerin tahrifine ve Allah Teâlâ'nın övgüsüne mazhar olmuş muazzaz peygamber Eyyûb'un (as) hayatı ve hatırasını yok ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

(التراحي), pes etme, vaz geçme, yılgınlık gösterme anlamında bağlamsal bir anlamı olduğu kanaatindeyiz. (الجنُّ: المَنْ مِنْ تَاطَلٍ إِلَى الْحَقِّ وَمِنْ حَقٍّ إِلَى تَاطَلٍ) Bk. Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-luga*, thk. Muhammed Ali Buhârî (Kâhire: ed-Dâru'l-Mısriyye, 1964), 4/481.

¹⁷³ Sâd 38/43. Mâturîdî'nin dediğinden yola çıkarak ifade edecek olursak; şayet Eyyûb'un (as) aile efradına kavuşması kendisine ait bir gayet ve çabadan, yani hastalığına yıllar boyu tahammül göstermesinin bir karşılığı olarak gerçekleşmiş olsaydı, Allah Teâlâ *رحمةً مِنَّا* “Bizden bir rahmet olarak...” kaydını koymazdı. Bu durum, Eyyûb'un (as) kıssasındaki sıkıntısının hastalıkla ilişkili olmadığını göstermektedir. Bk. Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâturîdî, *Te'vilâtu ehli's-sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2005), 7/367.

Kaynakça | References | مصدر

- Ahmed b. Hanbel. *Musned*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 50 Cilt. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2001.
- Ahmed Muhtâr, Abdulhamîd Ömer. *Mu'cemu'l-Arabiyyeti'l-mu'âsira*. 4 Cilt. Kâhire: Âlemu'l-Kutub, 2008.
- Ahmed Rızâ. *Mu'cemu Metni'l-Luga*. 5 Cilt. Dımaşk: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1958.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrî el-. *Bulûgu'l-erab fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*. thk. Muhammed Behcet el-Eserî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 3. Basım, ts.
- Ayhan, Bayram. *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberlerin İsmeti*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Baysal, Sıddık. "Üslûbu'l-Kur'ân ve Tefsir İlmi". *Bilimname* 2018/35 (30 Nisan 2018), 397-432. <https://doi.org/10.28949/bilimname.393280>
- Begavî, Ebû Muhammed Huseyin b. Mes'ûd. *Me'âlimu't-tenzîl*. thk. Abdurrezzâk Mehdî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebî Saîd Abdillâh b. 'Umer eş-Şirâzî el-. *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsîri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb Bigâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Râhu'l-beyân*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Câhiz, Ebu Osmân 'Amr b. Bahr el-. *el-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1434.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. eş-Şerîf er-Rizâ, 1380.
- Çelik, Ömer. *Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meal ve Tefsîri*. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu*. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, 3. Basım, 1955.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'âs. *Sünenu Ebî Dâvud*. thk. Şuayb Arnaûd. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf Endelusî. *el-Bahru'l-muhîd fî't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Elik, Hasan - Coşkun, Muhammed. *İndirildiği Dönemin Işığında Kur'an Tefsiri Tevhit Mesajı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Etyerî, Abdulhak b. Sa'd. *Keşfu'l-gitâi 'an kissati nebiyyillâhi Eyyûb*. Mısır: Dâru's-Selâm li'n-Neşr, 2024.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luga*. thk. Muhammed Ali Buhârî. 15 Cilt. Kâhire: ed-Dâru'l-Mısriyye, 1964.
- Gazâlî, Muhammed. *Nahve tefsîrin mevdû'iyin li-suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire: Dâru's-Şurûk, 4. Basım, 2000.
- Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-. *Lubâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*. thk. Muhammed 'Ali Şâhîn. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415.
- İbn Abbâs, Abdullâh. *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*. thk. Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî. Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.

- İbn Acîbe, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Bahru'l-medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Ahmed Abdullah Kuraşî. Kâhire: Hasan Abbâs Zekî, 2. Basım, 1419.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan. *Târîhu medîneti Dimâşk*. thk. Muhibbuddîn Ebû Sa'îd. 80 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed 'Abdulkhak b. Gâlib. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîril'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. 'Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001.
- İbn Ebî Zemenîn, Abû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*. thk. Ebû Abdullâh Huseyn b. Ukkâşe - Muhammed b. Mustafâ. 5 Cilt. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2002.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Muhammed Ali Sönmez, Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2012.
- İbn Hişâm, Abdulmelik. *es-Sîretu'n-nebeviyye*. thk. Mustafa Sakâ - Ebyârî, İbrâhîm. 2 Cilt. Mısır: Matba'atu Mustafâ el-Bâbî, 1955.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1999.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Omer Abdusselâm. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Gazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb Arnaûd. 5 Cilt. Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- İbnu'l-Cevzî, Camâluddin Ebû'l-Ferac 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed - El-Mehdî, 'Abdurrezzâk. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, 1422.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr muhammed b. Abdullah. *Ahkâmu'l-Kur'an*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 3. Basım, 2002.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferac. *et-Tabsira*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1986.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferac. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzâk Mehdî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1422.
- Komisyon. *et-Tefsîru'l-mevdû'iyi li-suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. ed. Mustafa Müslim. Câmi'atu's-Şârika, 2010.
- Komisyon. *Mu'cemu'l-Vasîd*. 5 Cilt. Kâhire: Mecme'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 2. Basım, 1972.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2004.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmet el-Berdûnî - İbrâhîm Atfeyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısırî, 2. Basım, 1964.
- Mâtûrîdî vd. *Tefsîru'l-Mâtûrîdî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005.
- Mâtûrîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtu ehli's-sunne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b Muhammed b Habîb el-. *en-Nuked ve'l-uyûn tefsîru'l-Mâverdî*. thk. Seyyit İbn 'Abdulkaksûd. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Merdivin, Saadetdin. *Cinler Bağlamında Teolojinin Mitolojiden Arındırılması*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2025.
- Mukâtil b. Suleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şahhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâ'i't-turâs, 1423.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc. *Sahîhu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Kâhire: Matba'atu İsa'l-Bâbî Halebî, 1955.
- Nahhâs, Ebû Ca'fer. *İ'râbu'l-Kur'ân*. thk. Abdulmun'im Halîl İbrâhîm. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421.
- Orum, Fatih. *Âyetlerin Başına Gelenler*. 2 Cilt. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Râgıb, Ebu'l-Kâsım İsfahânî. *Mufredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 4. Basım, 2009.
- Râgıb, Ebu'l-Kâsım Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. İstanbul: Kahramân Yayınları, 1986.
- Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Fahrüddin er-. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabîyye, 3. Basım, 1420.
- Sadan, Hamza vd. "Kur'an ve Sünnet Bağlamında Doğal Afetlere Karşı Takınılması Gereken Bazı Tutum ve Davranışlar". *Ulum: Dini Tetkikler Dergisi* VI (2023), 1-38.
- Sakâ, Ahmet Hicâzî Ahmed. *Kıssatu Eyyûb fî't-Tevrâat ve'l-İncîl ve'l-Kur'ân*. Mansûra: Mektebetu'l-Eymân, 2006.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed es-. *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr. 10 Cilt. Beyrût: Dâru ihyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, 2002.
- Semerkindî, Nasr b. Muhammed Ebu'l-Leys es-. *Bahru'l-'Ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. Muhammed. *ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîri bi'l-me'sûr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellâ. *Tefsîru's-Şa'râvî*. Matâbi'u Ahbâri'l-yevm, 1997.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. ed. Fethi Ahmet Polat. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmet b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd Selefî. 25 Cilt. Kâhire: Dâru İbn Teymiyye, 2. Basım, 1994.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abulmuhsin Turkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâru hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi'u'l-Kebîr Sunenu't-Tirmizî*. thk. Şuayb Arnaûd. 6 Cilt. Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa et-. *Sünenu't-Tirmizî*. Riyâd: Mektebetu'l-Meârif, ts.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-. *et-Tefsîru'l-basîd*. thk. Muhammed b. Mansûr el-Fâyiz. 25 Cilt. Riyâd: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1430.
- Yüksel, Muhammed Bahaeddin. "Adalet Bağlamında İhtilafa Medâr Olan Âyet Yorumları ve Tahlili". *İslâm Medeniyeti Bağlamında Adalet (Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşımlar)*. ed. Ahmet Kamil Cihan - Ali Kuşat. Kayseri: Kimlik, 2024.

- Yüksel, Muhammed Bahaeddin. “Nüzul Dönemi Arap Düşüncesinde Hastalığa Sebep Olması Açısından Cin Algısı ve Kur'ân Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Uluslararası Din ve Medeniyet-I Sempozyumu*. ed. Erkan Yar - Mesut Şen. Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021.
- Zemahşerî, Ebul Kâsım Mahmûd b. ‘Umer ez-. *el-Keşşâf an hakaiki gavâmidu't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-Tenzîl*. thk. Ebu'l-Fadl Dimyâtî. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. thk. Mustafâ Huseyn Ahmed. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1947.
- Zuhaylî, Vehbe ez-. *et-Tefsîru'l-munîr fî'l-'akîdeti ve's-şer'ati*. 32 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1991.
- Kutsal Kitap*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2. Basım, 2002.